

Történelmi városok és védelmi rendszerek kapcsolata Révkomárom példáján

Készítette: Dömök Krisztina

Témavezető: Körmendy Imre, tudományos munkatárs

Budapesti Corvinus Egyetem

Tájépítészeti Kar

Településépítészeti Tanszék

Településmérnök MSC I. évfolyam

2012. december

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés, célkitűzés.....	3
2. Anyag és módszer	4
3. Komárom telepítő tényezői	4
4.1 Védelmi rendszerekkel kapcsolatos fogalmak	5
4.2 Városok és védelem a világban	6
4.3 Városok és védműveik Magyarországon	8
5. Komárom városfejlődése.....	10
5.1 A város kialakulását meghatározó erőrendszer	10
5.2 Az erőrendszer tagjai.....	12
5.3 Komárom városának kialakulása és szerkezeti változásai	15
6. A város morfológiája.....	25
6.1 Komárom településszerkezetének jellemzői	25
6.2 Az erőrendszer és a város jelenlegi kapcsolata	27
6.3 A „szétszakított” város	28
6.4 Az erőrendszer, a város és a zöldfelületek kapcsolata	29
7. Komárom erőrendszerének összehasonlítása más erődítésekkel	30
8. A város jövőbeni tervei és az erőrendszer sorsa.....	35
9. Összegzés	37
Irodalomjegyzék.....	39
Ábrajegyzék	42
Mellékletek.....	43

*„Komárom vármegye szolgál a Dunára,
Mellynek Csallóközre kiterjedt határa,
Ács, Kocs, Tata, Neszmély, Szőny, Komárom vára,
Melly még ellenségnek nem jutott karjára.”*
(Trattner-Károlyi, Kis Tükre)

1. Bevezetés, célkitűzés

Munkámban a történelmi városok és a hozzájuk tartozó védelmi rendszerek kapcsolatát vizsgálom, a várak és a városfalak kiépítésétől, az erődrendszerek megjelenésén át egészen napjainkig. Hogyan változott a szerepe azoknak a településeknek, amelyek egy stratégiaileg fontos várhoz vagy erődítményhez kapcsolódva alakultak ki? A XX. század változásait hogyan vészelték át a védelmi rendszerek? Milyen hasznosítási lehetőségei vannak a hatalmas kiterjedésű erődrendszereknek, és hogyan tudtak illeszkedni a városok mai szerkezetébe?

A feltett kérdésekre a komáromi erődrendszer példáján szeretnék választ kapni.

Komárom¹ a Vág-Duna torkolatánál, a Duna két partján felépült város, amely gazdag múltra tekint vissza, történelmi, gazdasági, kulturális és közlekedési téren egyaránt. A települést történelme során véres csaták, ostromok, földrengések, árvizek és tűzvészek pusztították.

A komáromi vár tucatnyi ostromot állt ki az elmúlt évszázadokban. Falai dacoltak tatárral, törökkel, némettel, oroszral. A történelem kutatói nevezték a Duna Gibraltárjának is, mivel a két oldalról vízzel védett vár bevehetetlen volt.²

A hazánkban egyedülálló erődrendszer napjainkban két ország területén helyezkedik el. Ez a tény mind a város, mind pedig az erődrendszer sorsára hatással van. Felmerül a kérdés, hogy a kettészakított város szerkezeti változásaira és a védelmi rendszer sorsára milyen hatással volt a történelmi megosztottság? Hogyan tudott a város a XX. század változásaira reagálni?

A téma aktualitását adja a pár éve közösen megpályázott világörökségi cím, ami ráébresztette mind a magyar, mind pedig a szlovák feleket arra, hogy milyen érték birtokában vannak.

¹ 1920. június 4-ig a Duna bal parti területe Komárom néven szerepelt, míg a folyó jobb partján, a várossal szemben lévő területen Új-Szőny terült el. Új-Szőnytől keletre találjuk Ó-Szőnyt. A békeszerződés után a Duna bal parti települése Szlovákiához került és Komárno, Észak-Komárom vagy Révkomárom néven szerepel. A folyam jobb partján található város Komárom, Dél-Komárom vagy Túlkomárom nevet kapta. Napjainkban az egykori Ó-Szőny a Szőny településnevet viseli.

² Szénássy, 1998. 15. o.

2. Anyag és módszer

Dolgozatomban a Trianoni békeszerződés révén két részre osztott városnak vizsgálom településmorfológiai változásait, elsősorban a természeti adottságok, a vár, az erődrendszer és a városi funkciók változásának tükrében. A különböző védelmi rendszerek és a város kapcsolatára különböző hazai és külföldi példák segítségével próbálok választ keresni.

A munka megírásához történelmi városokról szóló elemzéseket, újságcikkeket, könyveket tanulmányoztam. A városszerkezeti változásokat történelmi térképek, légifelvételek és aktuális várostérképek összevetésével elemeztem. A külföldi és hazai erősségek vizsgálata is fontos szerepet kapott. Több összehasonlító elemzést végeztem a komáromi erődrendszer egyediségének és jelentőségének igazolására.

3. Komárom telepítő tényezői

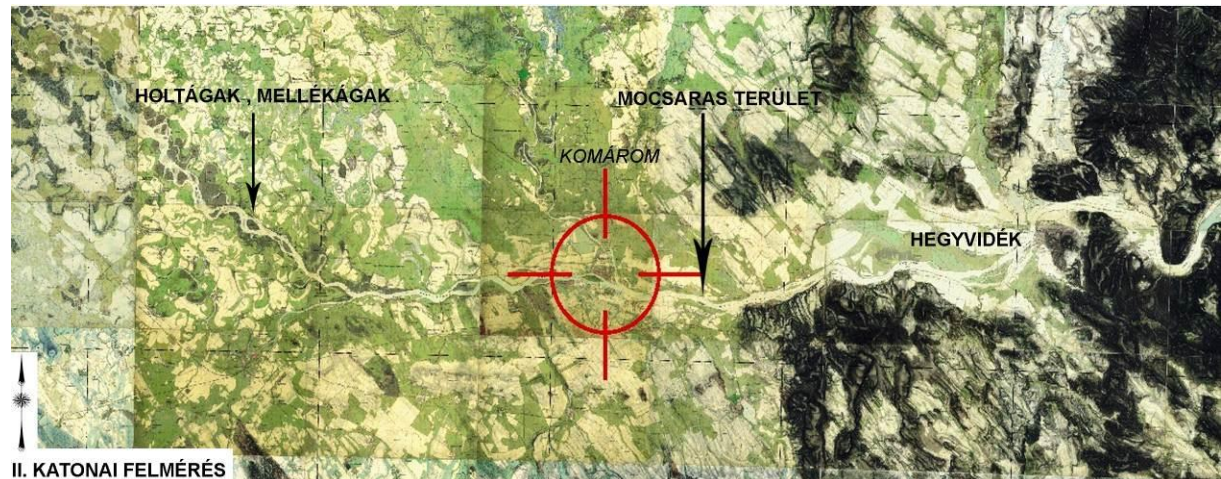
Komáromot rendkívül előnyös fekvése tette a történelmi Magyarország egyik meghatározó településévé. A terület kiváló tulajdonságait már a kelták és a rómaiak is felismerték. A terület Brigetio (Ószőny) néven légiós tábor és polgárvárosként funkcionált a Római Birodalom határán. A római kor letűntével az Árpád - kori földvár az Öreg-Duna és Vág-Duna összefolyásánál, a „Csallóköz keleti csúcsán” épült fel. A történelem további korszakaiban az itteni erősség fejlődése, bővítése, majd Közép-Európa egyik fontos erődrendszerének kiépítése jelentős mértékben befolyásolta a település kialakulását, annak területi változásait.

A város telepítő tényezői a következők. Komárom három tájegység: a Dunántúl, a Csallóköz, és a Mátyusföld találkozásánál fekszik, a Duna, Kis-Duna, Vág, Zsitva, Nyitra menti fő utak csomópontjában, valamint a Bakony, a Vértes és a Gerecse völgyei közötti utak összefutásánál, amelyek a területek közötti árucseré fontos központjává tették ezt a helyet. Vára alatt folyik a Duna, amely a mai napig Európa egyik legősibb és legfontosabb vízi útja, valamint a Nyitra ezen a helyen ömlik a Vág-Dunába, a Vág-Duna pedig a Dunába. Fontos tényező az is, hogy a Dunán, a Pozsony és Budapest közötti több mint 200 km-es szakaszon Komáromnál volt az egyetlen olyan átkelő, amely az év minden időszakában, nagyobb egységek által is használható volt. A Duna mentén húzódik végig Európa egyik ősi, nemzetközi útvonala, amely nemcsak a fővárost és Bécsset kapcsolja össze, hanem átkelője révén a Felvidék kapujának szerepét is betölti.

A Duna nyugat magyarországi szakaszán Komárom térsége volt a legalkalmasabb arra, hogy jelentős átkelőhely létesüljön. A folyószabályozás előtti térképeket vizsgálva

megállapíthatjuk, hogy Pozsony és Komárom közt a Csallóközben és a Szigetközben számos holt és mellékág teszi lehetetlenné az átkelő létesítését. Szőny, Tata és Dunaalmás között mocsár húzódott, míg Dunaalmás és Budapest között a hegyek akadályozták a megfelelő híd építését. A közlekedésben betöltött szerepét a város az ókortól napjainkig megtartotta.³

(1. ábra)

1. ábra A Duna Szigetköztől Duna-kanyarig terjedő szakasza a II. katonai felmérésen

A város számára környezete rendkívül sokat adott. A vizek, a szárazföldi útvonalak, később a vasútvonalak meghatározták helyzetét. Ezek mellett azonban az erődítések és városfalak jellegzetes viszonyát lehet felfedezni a városban, amely nemcsak a történelem folyamán volt jelentős, de napjainkban is számos megoldott és megoldatlan városépítészeti problémához vezet.

4. A védelmi rendszerek és a városok kapcsolata a történelemben

4.1 Védelmi rendszerekkel kapcsolatos fogalmak

Fontos megemlíteni három alapvető fogalom közti különbséget.

Az *erőd*, egy kisebb, független és komplex építmény, amely elsősorban védelmi funkciót lát el. Már a rómaiak is építettek ilyen jellegű védműveket. Kr.e. 312-ben súlyos vereséget szenvedett a római hadsereg, így a csapatok ellátására kezdetleges erődítményeket építettek. A Római Birodalom felismerte, hogy a győzelem sokszor nem a harctéren dől el, hanem azon, hogy melyik seregnek jobb az infrastrukturális háttere.⁴ A történelem során a haditechnika fejlődésével, különböző jellegű erődök épületek

³ Kecskés, 1984. 6. o.

⁴ Bernát, 2011. 9. o.

Az erődített városok elsősorban a megsokszorozódott raktári, katonai feladatok ellátását hivatottak szolgálni. A városhálózat egyenetlensége miatt szükség volt bizonyos helyeken ideálisan védhető településekre. Ilyen város volt például Győr, Kanizsa, Érsekújvár, Szatmár, Károlyváros. Ezek a rendszerek a török előrenyomulás következtében alakultak ki a XVI. század második felében.

Az erődrendszerek összetett, komplex rendszerek. Különböző bástyákból, falakból, sáncokból és egyéb erősségekből állnak. Nagy, akár több kilométeres területeket, egész nagyvárosokat magukba foglalhatnak. Egyes elemeik stratégiai fontos helyeken épültek fel. Hazánkban Komárom szinte az egyetlen ilyen rendszer, de Közép-Európában a lengyelországi Przemyśl illetve Torun városa is rendelkezik hasonló léptékű erődrendszerrel.

A védelmi rendszerekkel kapcsolatban rengeteg fejlődési fázis, technológiai újítás létezett, elsősorban a tüzérségi megoldások fejlődése miatt. A vizsgált témával kapcsolatban kiemelem a Komáromban is jellemző óolasz, újolasz erődítési rendszert (Öregvár, Újvár), a francia Vauban –rendszert (Monostori-erőd), és az úgynevezett porosz kiserőd típust (Igmándi erőd), amelyek együttes megjelenése egyedülállónak tesz a komáromi erődrendszert.

4.2 Városok és védelem a világban

Mielőtt a komáromi erőd-város kapcsolatra rátérek, fontos tisztázni, hogy a történelem során milyen szerepe volt a különböző védelmi rendszereknek, és a városok ezekhez hogyan kapcsolódtak.

A várak és városok fejlődésének egységes vonásai vannak, amelyek sokkal nagyobb területet ölelnek fel, mint egy ország területe. A magyarországra elsősorban az európai változások voltak hatással. Az erődítések keletkezése a történelem előtti korokra vezethető vissza, amikor bizonyos várépítési törvényszerűségek már kialakultak.⁵

A védművek kialakulása a népek letelepedésével van kapcsolatban. A kezdeti ősközösségi társadalmak a nomádok rablótámadásai ellen védekezve kezdetleges, földből készült sáncokkal és árkokkal védték településeiket. A legrégebbi ilyen közép-európai erődítések a neolitikumból származnak.⁶

A rabszolgatartó társadalmakban a városokat óriási nyerstégla falakkal vették körül, rajta hatalmas kapukkal. Ilyen volt a mezopotámiai Babilon városa, ahol a falak közötti szabad

⁵ Gerő, 1955. 17. o.

⁶ Gerő, 1955. 18. o.

teret cellaszerűen töltötték ki a házak. A fal jellegzetes elemei a kapuk, amelyek közül a babiloni Istar kapu a legkiemelkedőbb.

Az ókori Görögországban az alapképlet a természetes erőd volt és az azt körülvevő falvak.⁷ Ilyen volt például Athén városa is, ahol a fellegrvár - Akropolisz - különvált az agórától, a mindennapi élet központjától. Mindemellett megjelentek még a telepes városok is, amelyek jól védhető tengerparti helyeken épültek fel, a domborzati adottságokat követő városfallal és szabályos, sakktábla alaprajzzal. (Pl.: Milétosz, Priéné)

A Római Birodalomban szakrális városalapítás révén szabályos négyszög alaprajzú városok jötte létre, két tengelykeresztel, 4 kapuval és városfalakkal. A katonavárosokban - castrumokban -, a telepes városokban és a polgárvárosokban figyelhető meg ez a hagyomány.

A középkori települések nagy része római alapítású városok (castrumok) alapjain nyugszik. Egyes városoknál ma is jól megfigyelhető a római eredet. (Például Firenze, Verona, Lucca, Piacenza városalaprajzán)

Az élet egyre durvább és veszélyesebb lett, így megnőtt a szerepe a védelemnek. A városok számára a városfalak nyújtottak biztonságot a IX. századtól kezdődő normann betörések ellen.⁸ A telepített és a nőtt városokon kívül az egyes kolostorok is megerősítésre kerültek.

A helységeket övező falak determinálták a települések fejlődését, így azok besűrűsödéséhez vezettek. Az egykori falak helye egyes településeken még ma is egyértelműen leolvasható az alaprajzról.

A reneszánsz újító szelleme a várost sem hagyta érintetlenül. Ideális várostervek születtek, amelyek célja a városok szabályos alaprajzából kiindulva az erődített települések védelme és egy fejlett társadalom létrehozása.⁹ Az olaszországi Palmanova és a XVI. század végén alapított Sabbioneta, szép példái ennek.

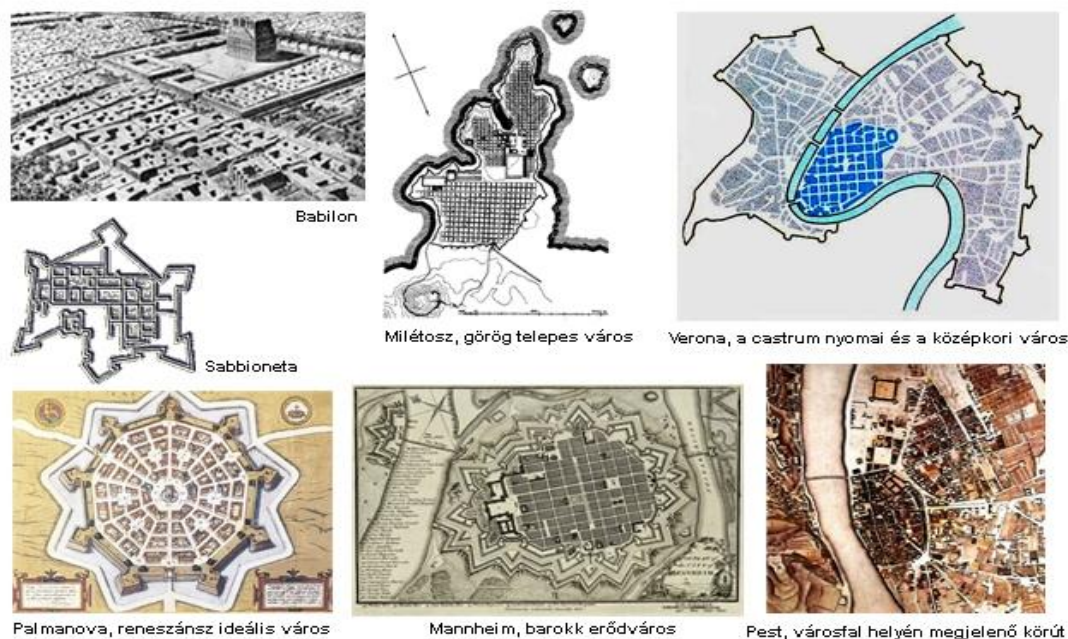
A XVIII. század közepétől az ipari forradalmak jelentős változásokat hoztak a városok életében is. A középkori erődített városok keretei szétfeszültek, hiszen új igények jelentek meg (ipari üzemek, munkáslakások, közlekedési hálózatok építése). A városfalakat fokozatosan bontották le, az árkokat pedig feltöltötték, helyükre sok esetben körutak épültek (Pl.: Budapest – Kiskörút).

A XIX. századtól csak a stratégiaileg fontos városokat erősítették meg különböző erődrendszerek segítségével. Az említett történelmi városokra mutat példákat a 2. ábra.

⁷ Meggyesi, 6.o.

⁸ Meggyesi, 12. o.

⁹ Nagy, 2005. 82. o.

2. ábra Példák erősített városokra

4.3 Városok és védműveik Magyarországon

Werbőczy István 1514-es Tripartitumában a város fogalmát a következőképpen határozza meg: „*A város pedig házaknak és utcáknak a sokasága, a szükséges falakkal és erősítésekkel körülkerítve, a jó és tisztességes élethez szükséges privilégiumokkal.*”

Ebből a XVI. századi idézetből kitűnik, hogy a középkori városnak a mai értelemben vett funkciókon kívül (lakhatás, megfelelő életkörülmények), egy napjainkban már teljesen elfeledett feladata is volt, a védelem. Azaz egy települést lélekszáma, beépítettsége, erősítettsége és kiváltságai teszik várossá.¹⁰

A hazai történelmi városok kialakulását általában királyi vagy földesúri váralapítás indította. A városok többsége valamilyen római kori vagy avar kori erősítmény területén épültek fel.¹¹

A XI. században államalapító Szent István királyunk országépítő munkája során, királyi vármegyéket alakított ki és, ezek központjaként ispánsági várakat hozott létre. Ezek a várak a korábbi erősítmények közelében épültek fel.

Az Árpád-korban egy sajátos folyamat játszódott le. A várakat különböző foglalkozású népek illetve fegyveresek falvakkal vették körül. Így alakultak ki a váralji települések, a mai

¹⁰ Rabb, 2006. 2. o.

¹¹ Jankó, 2008.

történelmi külvárosok magvai.¹² A várakat és a városokat erős falakkal vették körül, de ezek a védelmi rendszerek sokszor kezdetlegesek voltak. Az 1241-42-es tatárjárás után vált sok várunk igazi erősséggé, köztük a komáromi is.

A XIV.-XV. században a települések lakosságszáma folyamatosan növekedett, így a külvárosok is gyarapodtak. A belvárosokkal ellentétben ezeket csak néhány esetben védte fal vagy sánc. Ilyen volt például Sopron, Kőszeg stb.

Az 1526-os mohácsi csatavesztés idejében megkezdődött a városok és várak erősítése. A várak védelmében maguk a külvárosok is részt vettek. Temesváron, a város körül jelöltek ki területet a telepések számára, és azt palánsáncsal vették körül. Ebben az esetben az a középkori gyakorlat mutatkozik meg, miszerint a váron kívüli lakosság a várat védi, a várbeli katonaság pedig a városi lakosságot.¹³ Így vált a város a vár külső védelmi övezetévé. A védelmi szempontok dominanciáját jelzi, hogy számos esetben a várak körül kialakult települést felégették egy-egy csata alkalmával. Erre példa Eger felperzselése 1552-ben Dobó István által.

A várak mellett sok addig erődítetlen települést is megerősítettek. A török időkben Ferrabosco olasz hadmérnököt kérték fel többek között Győr, Mosonmagyaróvár, Kanizsa és Komárom megerősítésére. A vár és palánképitéseken túl a városok körül is emeltek földsáncokat és várfalakat. Ekkor terjednek el nálunk is a külső, csillag alakú, fülesbástyás rendszerek.

A XVII.-XVIII. században erődvárosok épültek hazánkban is nyugati (főleg francia) minta alapján. Ide sorolható Komárom, Kassa, Győr, Szatmár, Károlyváros, Temesvár, Eszék, Gyulafehérvár és Nagyszeben.¹⁴ Az új védművek nagy területeket foglaltak el, (elővédművek, ék alakú sáncok) sok esetben a városok kárára.

A Rákóczi szabadságharc után a városi védművek jelentéktelenek lettek. Miután a várakat az osztrák császár felrobbantatta, az erősségek köveit a lakosság széthordta, és ház valamint templomépítésre használta azokat (pl.: a szolnoki Vártemplom). Még az 1848-49-es szabadságharcban volt szerepe néhány erődítménynek (Arad, Komárom, Temesvár stb.), de ezután a változások felgyorsultak a városokban is. A falak és erődök inkább a közlekedést és a települések terjeszkedését akadályozó építmények lettek, így megkezdődött azok fokozatos bontása.

¹² Jankó, 2008.

¹³ Borovszky (szerk.), 1914.

¹⁴ Csorba, 2007.

5. Komárom városfejlődése

5.1 A város kialakulását meghatározó erőrendszer

A város erőszerepének kialakulása Kr. u. 9-ben kezdődött, amikor az első római császár meghódította a Duna felső szakaszát, és Pannonia néven a Római Birodalomhoz csatolta. A barbár támadások visszaverésére erődök (castrumok) épültek a Duna mentén, és ennek a „limes” rendszernek tagja volt a folyó bal partján felépített Brigetio (Ószőny), és a jobb parton létesített Celemantia (Leányvár). A Brigetiohoz tartozó ellenerőd romjai Izsa település határában, napjainkban is megtekinthetők.

Komárom és környéke kedvező adottságai miatt már a honfoglalás első időszakában betelepült. Az I. István által kialakított vármegye-rendszerben Komárom vármegyeszékhellyé vált, tehát Komárom vára egyidős a honfoglalással.¹⁵

A honfoglalás kori ispánsági vár a Vág-Duna és a Duna torkolatánál épült földvár volt, ami a település alaprajzi kialakulásának fontos gyűjtőpontja.

A tatár támadás során a várat nem érte pusztítás, de mint az ország többi erődítményét ezt követően a komáromi várat is megerősítették. A XVI. - XVII. század török támadásai során a vár jelentősége megnövekedett. Mivel Buda török kézen volt I. Ferdinánd fontosnak tartotta Komárom megerősítését Bécs védelmére. Ferrabosco olasz mérnök tervei alapján megerősítették az Öregvárat, valamint kiépítették 1592-1649 között a vár ellenerődjeit (hídfőerődöket); a Szent Miklós palánkot (későbbi Csillagvár) és a bal parton a Szent Péter palánkot (későbbi Vág-hídfő).¹⁶

A 150 éves török uralom alatt a vár végvár szerepét töltötte be. A XVII. század második felében az egyre erősödő török támadások miatt szükségessé vált az erőrendszer bővítése. Az 1670-es években épült fel az ötszög alakú új erőd, az ún. Újvár, amely a régi vár nyugati irányban felépített bővülete, elővédje volt. Az Újvárnak három kapuja épült; az egyik a Dunára, másik a Vág-Dunára, a harmadik pedig a város felé nyílt. A várat 50 méter széles vizesárok vette körül, amelyben a Duna vize folyt a Vág-Duna felé.¹⁷

A XVIII. században a város hadászati jelentősége csökkent. A város folyamatosan fejlődött, amelyet földrengések és tűzvészek akasztottak meg. Az erőrendszer további bővítése a Napóleoni háborúk ideje alatt következett. Komárom ekkoriban ismét stratégiai fontos szerepet töltött be. A bécsi udvar felújíttatta az Öregvárat, Újvárat és a hídfőerődöket,

¹⁵ Szénássy, 1999. 13. o.

¹⁶ Szénássy, 1998. 27. o.

¹⁷ Szénássy, 1999. 18. o.

majd József nádor vezetésével a Dunától az Apáli-szigetig észak-déli irányban hat négyszög alakú, sáncokkal összekötött erődítményt emeltek 1809-ben. Az építtetőjéről elnevezett Nádor vonal ebben az állapotban ideiglenesnek bizonyult, hiszen a I. Ferenc király a birodalom legnagyobb erődjévé akarta tenni a komáromit. Az Öregvárban és az Újvárban további építkezések zajlottak, majd 1839-47 között megerősítették a Nádor vonal ideiglenes földsáncait is. Ez a védelmi vonal a várost a nyugati oldalról védte, hiszen a támadásokat ebből az irányból várták.

Az 1848-49-es szabadságharc alatt a várost súlyos csapások érték. A település romokban hevert, de az erődrendszer építése tovább folytatódott. Először a harcokban megsérült erődrészeket újítták fel, majd új védelmi egységek épültek. 1850-70 között állították helyre a Csillagerődöt és a Vág-Dunai hídfőt. 1871-re készült el a hatalmas Monostori erőd, befejezték a Nádorvonal ötödik bástyájának építését, és ennek folytatásaként a Vág-Duna mentén a várig húzódó hat védőművel ellátott Vág-vonalat. Az erődrendszer utolsó tagja az 1871-77 között felépült Igmándi erőd volt.¹⁸

Az erődrendszer kiépülését a 3. ábra mutatja.

Baráth Zsigmond tanulmányában így ír a vizsgált védelmi rendszerről: „...a szóban forgó vár: öv-vár, azaz olyan erődítmény rendszer, amely mintegy övezi az oltalmazott területet, jelen esetben Komárom városát....a Monarchia legerősebb katonai támaszpontjává kell kiépíteni, úgy, hogy alkalmas legyen 200 000 katona biztonságos befogadására.....nem a polgárság megvédelme volt a cél.”¹⁹

A Napóleoni háborúk adták az indítást a mai hatalmas erődrendszer kiépítésére. A hadmérnökök számos tervváltozatot készítettek, míg 1876-ban megszületett a végleges verzió. A nem megvalósult tervek közül a város szerkezetére való hatások miatt, két XIX. századi ábrázolást tartok érdekesnek.

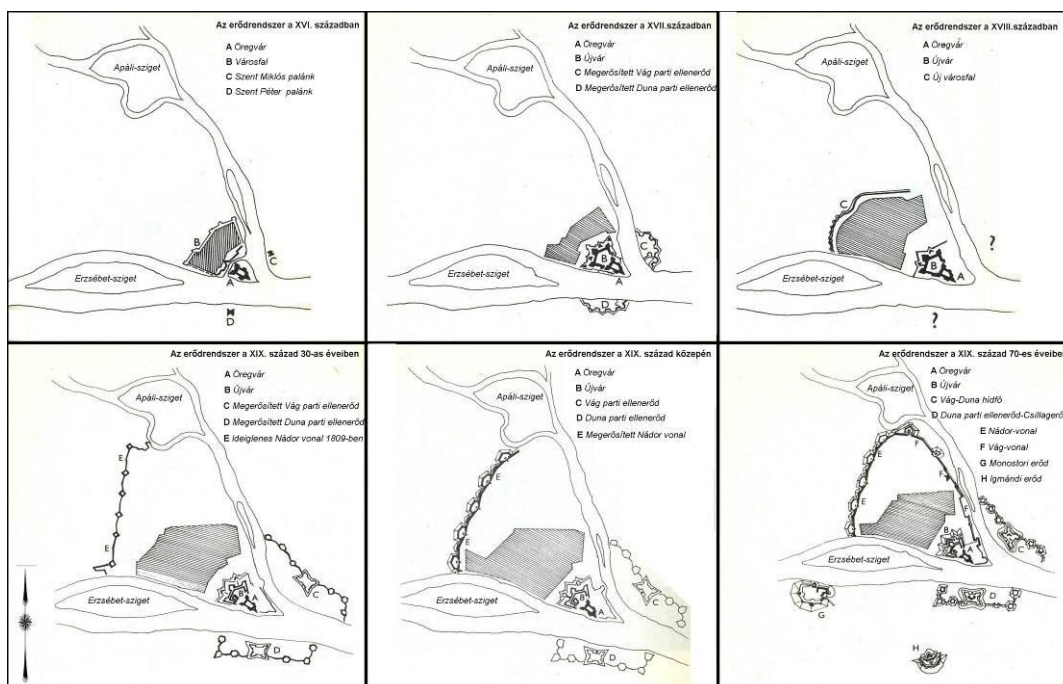
Egy 1810-ben készült terv a várost a déli oldalról körülölelő, a Duna mentén végighúzó erődláncolatot ábrázol. A Duna túlsó partján két nagyobb erődöt tüntet fel, kisebb erődökkel összekötve, sőt az Erzsébet-szigeten is helyez el kisebb védőműveket. A Nádor vonal kiterjedése még nagyobb, a ma álló sáncok elé további elővédőműveket tervez.

A másik nagyszabású terv 1867-ből származik. A tervezet Újszőny körül egy földsáncokkal és kőfállal összekapcsolva, 4 nagyobb erődből álló rendszert képzelt el, míg Vág-Dunai hídfő bővítését is javasolja.

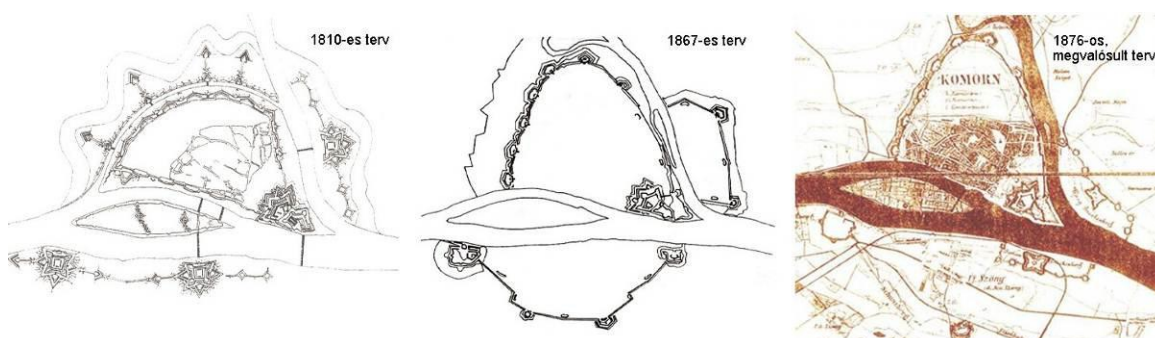
¹⁸ Mácza, 2002. 16. o.

¹⁹ <http://www.fortmonostor.hu/A417cb9cb7ba90.php>

A felsorolt tervek pénzhiány miatt nem valósultak meg, de ha megépültek volna, valószínűleg a város szerkezetének változását más irányba terelték volna.

3. ábra A komáromi erődrendszer kiépülésének folyamata²⁰

4. ábra XIX. századi tervek az erődrendszer kiépítésére²¹

5.2 Az erődrendszer tagjai

A komáromi erődrendszert a történelmi Magyarország egyik egyedülálló építészeti alkotásaként tartják nyilván. A város kialakulása szempontjából ugyan az egész rendszer áttekintése a mérvadó, de a rendszer egyes elemeinek jellemzői sem elhanyagolhatók. Az alábbi táblázat ezeket a történelmi jellemzőket igyekszik összefoglalni.

²⁰ Gráf, 1988. 53. o. nyomán

²¹ Kecskés, 1978. 194., 195. o. nyomán

	Elhelyezkedés	Építés	Jellemzők	
Komáromi erőd „Öregvár”	Duna és a Vág összefolyásánál lévő földnyelven	1546-tól kezdve 10 évig épült, I Ferdinánd építette Pietro Ferrabosco tervei alapján	Sokszögű bástyarendszer, vizesárokkaal körülvéve	Többszöri felújítások és átépítések árvíz (1682), földrengések (1763/1783) következtében
Újvár	Az Öregvár nyugati bővítménye	1663-73 között építteti I Lipót a török támadások ellen	- Külső védmű, az Öregvár megerősítésére - Ötszögű alaprajz, vizesárokkaal - Mérete az Öregvárnál nagyobb	1808 után felújítások - Az Újvárban „U” alakú kaszánya, az Öregvárban pedig főparancsnoki épület 1827-39 között renoválások folytak 1848-49-es szabadságharcban jelentős szerepe volt 1968-89 között a szovjet hadsereg állomásozott a várban 1989-2005 között a szlovák hadsereg használta
Vág-hídfőerőd (Szent Miklós majd Szent Fülöp palánk)	A Vág bal partján, az Öregvárral átellenben	1585-től építik, majd 1661-ben lebontják és helyére új erődöt építenek, amelyet 1866-ban erősítenek meg	- Eredetileg palánk (cölöperőd) - Öregvárral híd kötötte össze 1866-ban épült a csillag alakú főerőd, körülötte sáncok, erődlánc - Napjainkban csak romjai tekinthetők meg	
Duna-hídfőerőd, Csillagerőd (Szent Péter palánk)	A Duna jobb partján az Öregvárral átellenben	1585-től építik, majd 1850-70 között kőből és téglából újjáépítik	- mocsaras környezetben 1920-tól lőszerraktár 1944-ben a deportáltak gyűjtőhelye volt 1950-es évektől szükségglakásokat alakítanak ki, majd raktárként funkcionál 1984-től műemlék	

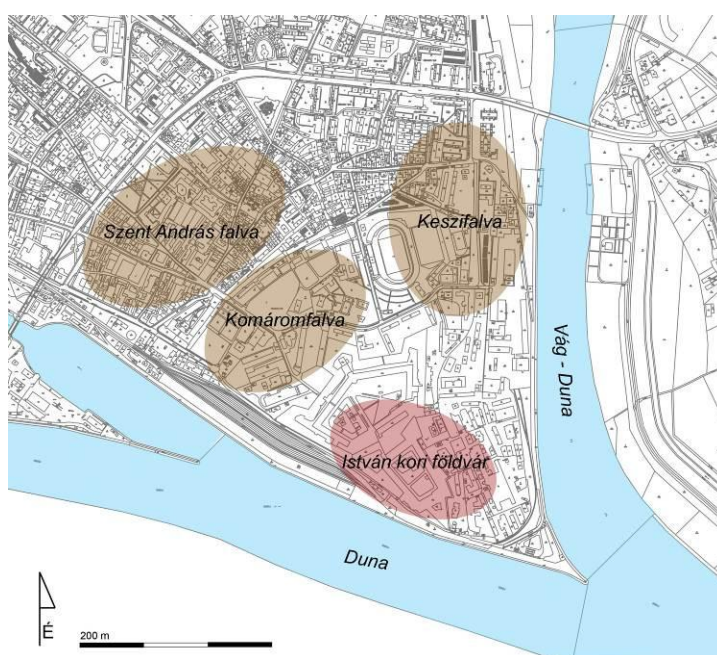
Nádor-vonal	A Kis-Duna és az Apály-sziget között, a központi erődtől 2-2,5 km-re nyugatra	1809-ben védőgyűrű 6 sáncsal összekötve, földből 1839-47 között kőből és téglából véglegesítik	• Névadója József Nádor volt • A Duna és a Vág közötti terület nyugati irányból történő védelme • Az elkészült vonal 5 bástyából és összekötő erődfalból állt
Vág-vonal	A Vág jobb partján húzódik	1860-as években épül	• Szerényebb, mint a Nádor vonal, hiszen a Vág egyfajta elővédként van itt jelen • 6 fő védmű, melyből csak 2 igazi bástya • A Nádor vonallal és az Újvárral van összekötve
Monostori erőd	Egy homokdombon, a Duna jobb partján, az Erzsébet-sziget nyugati végével szemben	1849-ben a homokdombot megerősítik Az erőd 1851-71 között épült	• Újszöny nyugati védelmére épült • A legnagyobb erőd • Sokszög alakú építmény • 1945-1991 között szovjet fegyverraktárként szolgált
Igmándi erőd	Az Erzsébet-sziget keleti végének vonalában, Dél-Komárom déli részén	1848-49-ben cölöpkerítéssel megerősített földerőd, amit lebontanak és 1871-77 között helyére új erődöt építenek	• Legfiatalabb tagja a rendszernek • A legdélebbi ponton található • A déli bejáratok védelmére épült • Porosz kiserőd típus • Hadi összecsapásban nem vett részt • 1944-ben internálótáborként szolgált

1. táblázat A Komáromi erődrendszer tagjainak főbb jellemzői

5.3 Komárom városának kialakulása és szerkezeti változásai

Pannónia a V. század elejéig tartozott a Római Birodalomhoz. A város mai területének szomszédságában létrehozott erődöket ezután különböző törzsek dúlták fel. A IX. század végén megjelentek a honfoglaló magyarok, akik megteremtették a magyar államot.²²

Az István király által létrehozott vármegyeszékhely három község egyesülésével jött létre, amelyek a következők voltak: Komárom falva - a mai Tiszti pavilon és a vár közötti területen, Szent András falva - a mai belváros, és Keszifalva - a Vág-Duna mentén (4. ábra). A város nevével először 1037-ben találkozunk Camarum néven, I. István király által kiadott Bakonybéli apátság, alapító levelében.²³

5. ábra A XI. századi községek és a földvár feltételezett helye

Már a honfoglalás időszakában elkezdődött a vár-erődrendszer és a város eltérő fejlődése. Amikor az erődrendszer bővült, az mindig változást jelentett a város fejlődésében is, de a két egység mégis külön élt és él a mai napig. A várfalak jelentősen behatárolták a település fejlődési irányait, az utak-utcák vonalvezetését és hozzájárultak Komárom északi részének besűrűsödéséhez.

A középkorban a város előnyös fekvését az uralkodók is felismerték, és számos kiváltságot adományoztak a településnek; 1037-től vásártartási jogot kapott, 1265-től királyi város, majd 1267-től 1918-ig szabad királyi város volt. Komárom vára, közel áll az ország

²² Szénássy, 1999., 11. o.

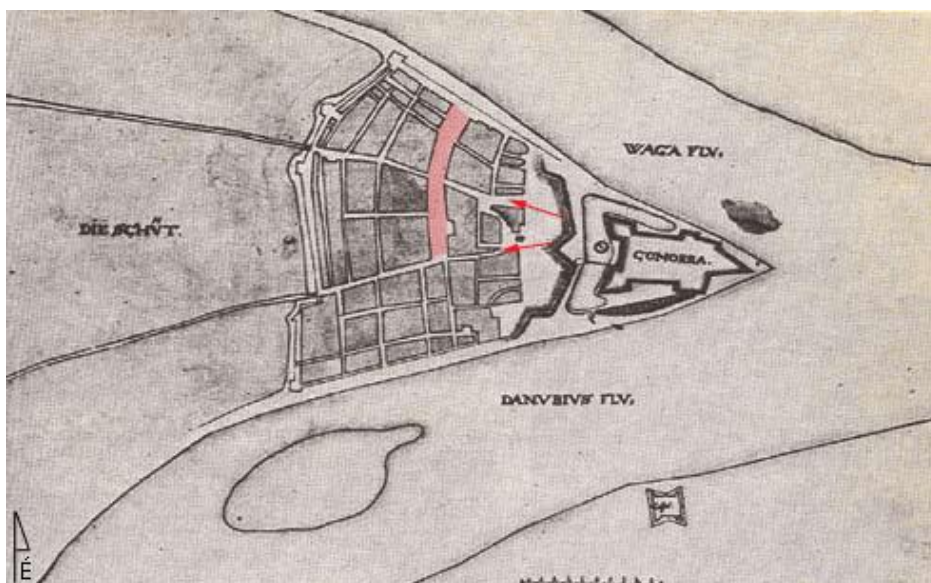
²³ Szénássy, 1998., 15. o.

nyugati határához, így tehát egyértelmű, hogy évszázadokon át állandóan tökéletesítették, erősítették.²⁴

A **XVI.-XVII. század** várerősítési munkálatai a városra is jelentős hatással voltak. Az Öregvár, Újvár, hídfőerődök kiépítése mellett ebben az időszakban állították fel az első városfalat, amelynek fő feladata a polgárok és a város védelme volt, és egyben az elővár szerepét is betöltötte. Az első ismert feljegyzés a városfal létezéséről 1555-ből származik.²⁵

A települést a nyugati oldalról védő újjáépített földsáncok és a városfal pontosabb helyét Johann Ledentu 1639-es és Nicolo Angienlini 1660-ban készült térképéről lehet megállapítani, ami valószínűleg a mai Belső körút nyomvonalán lehetett. A térképről leolvasható, hogy a vártól sugárirányban két utca fut a város felé és a városfalon túl, amik a mai utcahálózat alapját képezhették. A város alaprajzát számos észak-dél irányú utca osztja fel kisebb egységekre, amelyek közül az egyik kiszélesedik. Valószínűleg ez lehetett az első piactér. Ezt támasztja alá az is, hogy a hosszanti utca vonalának közelében található a mai főtér, amely egykor szintén piactér volt.

(6. ábra)

6. ábra Johann Ledentu 1639-es térképe az Öregvárról és a városról²⁶

Az Újvár 1663 és 1673 közötti építése a városban nagyarányú bontással járt. Az Öreg vár előtt megépült elővéd helyén Mácza Mihály szerint 61 házat, a városházát, az evangélikus templomot és az iskolát is lebontották. A lakók a város nyugati részén kaptak új telkeket, ami

²⁴ Gráfel, 1999.

²⁵ Kecskés, 1978., 210. o.

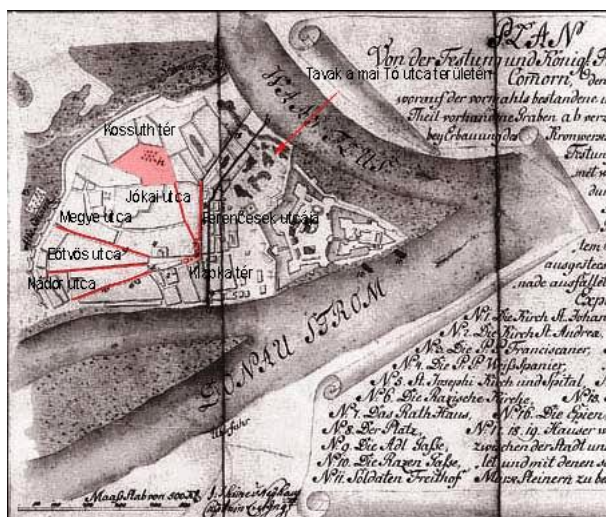
²⁶ Kecskés, 1984., 249. o.

hozzájárult a település terjeszkedéséhez, és egy új városfal építésének szükségességéhez. A lebontott épületeken kívül további 183 házat jelöltek ki bontásra az erőd előtti nagy tér biztosítása érdekében, ha azt a hadi helyzet szükségessé teszi.

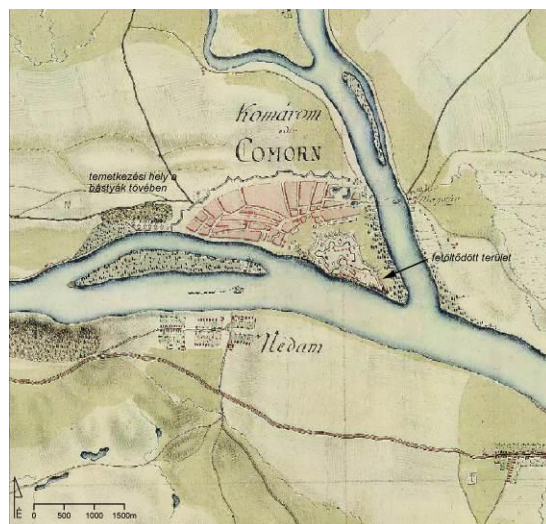
Az 1682-83 között épült városfal a Rákóczi szabadságharc alatt még nyugatabbra került. Egy 1777-es térképen és az első katonai felmérésen is látható ennek vonala 10 bástyával. Valószínűleg a mai temető keleti vonalában húzódott, amit alátámaszt a térképeken ábrázolt temetkezési hely (7-8. ábra).

A várost védő fal helyzetének változását a 11. ábra mutatja. A fal körülbelüli helyét leírások és régi térképek alapján vetítettem rá a mai várostérképre.

Az 1777-es ábrázoláson a vár tövében még vannak háztömbök, de a nyugati részen új utcákat nyitottak, amelyek a két sugárirányú főút folytatásai. A mai utcahálózat elemei a Nádor, Eötvös, Megye, Jókai, Ferencesek utcája, a Klapka és Kossuth tér felismerhetőek (7. ábra).

7. ábra Komárom egy 1777-es térképen²⁷

8. ábra I. katonai felmérés (1780-84)²⁸

A bal oldali térképen kitűnik egy nagyobb teresedés. Napjainkban a terület déli része a Kossuth tér, kisebbik északi része pedig a Szent Rozália tér. A városban 1710-11 között pusztító pestisjárvány rengeteg áldozatot szedett. A halottakat tömegsírokba helyezték, később pedig temető nyílt a területen. Ebből adódóan a térség nem lett beépítve. Manapság itt egy parkoló és park terül el, valamint a Pozsonyba vezető út szeli ketté a teret. A járvány

²⁷ Sikos T.-Tiner, 2007., 50. o.

²⁸ www.tajertektar.hu

elmúltával, 1715-ban állították fel Komárom legrégebbi köztéri alkotását, a Szentháromság szobrot.

Érdekes változást lehet megfigyelni, ha az 1639-es és **XVIII. századi** térképeket összehasonlítjuk. Korábban a Vág közvetlenül a vár alatt folyt, de idővel a folyó medre összeszűkült, folyása lelassult, így egyre több hordalékot rakott le a torkolatban. Az itt megjelenő sziget idővel a szárazföld része lett.

A török uralom és a harcok után a város fejlődésnek indult. A XVIII. században Komárom a gabonakereskedelem központja lett. Lóvontatású hajókon szállították a termékeket egészen a gőzhajózás megjelenéséig. A város lakosságszáma is növekedett; 1715-ben 8321 lakosa volt, ami az ötödik legnépesebb várossá tette a történelmi Magyarország területén. Polgári, egyházi és középületek épültek barokk stílusban, de ezt a fejlődést 1763-ban és 1783-ban hatalmas földrengések szakították meg. A mai Richter skála szerinti kb. 6-os erősségű rengések a várost és az erődrendszert szinte teljesen elpusztították. Mária Terézia a második rengés után felajánlotta, hogy a várost a kevésbé veszélyes bal parton építsék fel, de ezt az akkori városvezetés elutasította.

A XVIII. században a Duna túlpartján a legjelentősebb város Szőny volt. Még mezővárosi ranggal is rendelkezett, de a török hódítás alatt elnéptelenedett. A rév körül formálódott egy település Új-Szőny néven, amely 1777-ben kivált Szőnyből. Ez a város a mai Dél-Komárom elődje, ahol a század elején postakocsi állomás és lelkészlak is épült.²⁹ A város az első katonai felmérésen is látható „Nedam” néven. (8. ábra)

A következő fontos időszak a **XIX. század** első fele volt Komárom életében. Az erődök felújítása mellett kiépült a nyugati oldalon a 6 km hosszú Nádor vonal, amely döntően meghatározta a település fejlődését. Az Új várban történő építkezések és bővítések miatt ismét bontásra került sor. A város keleti részén eltüntetett házsorok révén a főtér (mai Klapka tér) peremhelyzetbe került. Ez adja tehát a magyarázatot arra, hogy Komáromban a többi történelmi várossal ellentétben a belváros szélén helyezkedik el a legfontosabb tér. A szabaddá vált területen mindössze néhány épület maradt meg, pl.: mészárszék, hajépítő szín, és egy kisméretű helyőrségi temető.

A települések szerkezetének jellegzetes elemei a terek. Egy 1818-as térképen összesen három nagyobb teresedés jelenik meg. A vár nyugati oldalán a mai szabályos alakú Klapka tér, az északi részen a már említett temető, és egy harmadik nagyobb tér a város nyugati

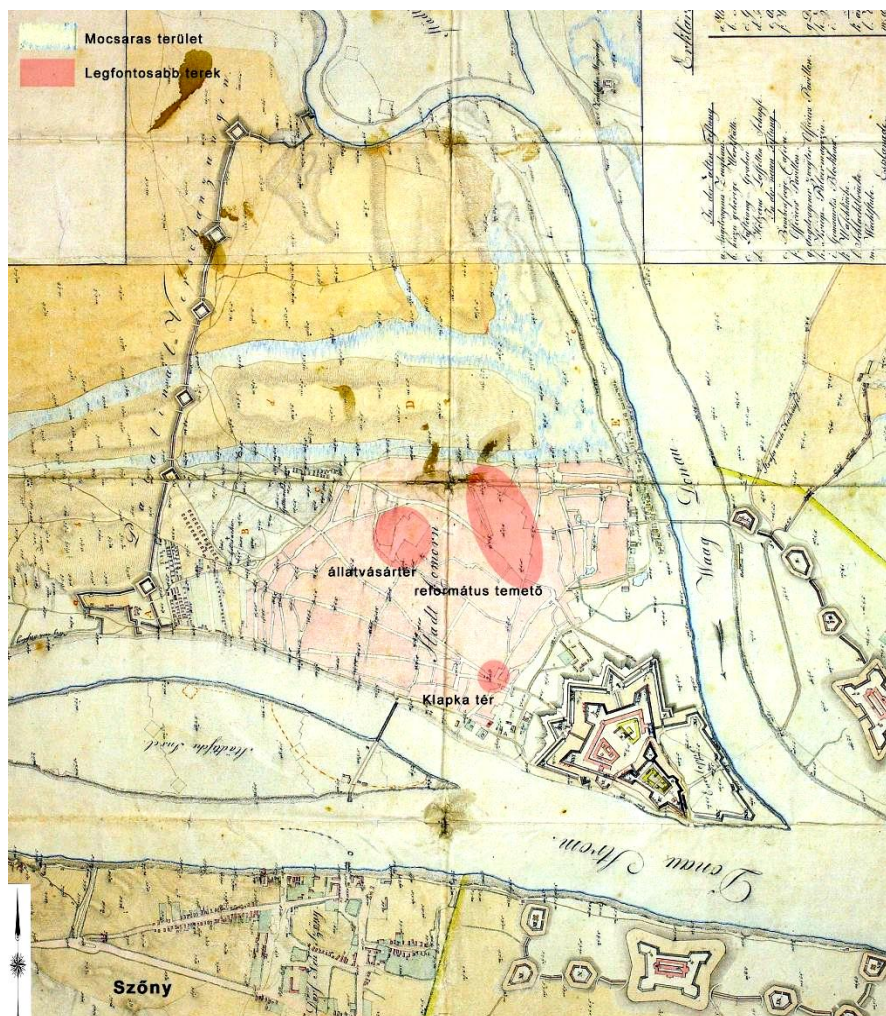
²⁹ Sikos T.-Tiner, 2007., 51.o.

részén. Ez utóbbin ma az 1902-ban épített víztorony áll, de azelőtt ezen a helyen volt az izraelita temető.

A Klapka tér központi szerepét mutatja, hogy az 5 legfontosabb utca fut erre a területre, egy a vár irányából, kettő a nyugati és kettő az északi részek felől. 1718-19 között épült fel északi oldalán egy egyemeletes barokk városháza (ezen a helyen korábban is állt épület), mely a földrengésben elpusztult. 1766-ban épült újjá, majd 1875-ben 2 emeletessé alakították és új tűztoronnyal látták el. A városháza domináns épülete meghatározta a tér alakját is. A főtér fontosságára utal piactér léte, illetve az a tény, hogy a város kútja is ezen a területen helyezkedett el.

A település átkelői is folyamatosan épültek ki. 1741-ben „repülő” híd épült az Erzsébet-sziget és a Duna jobb partja között. Nevét azért kapta, mert pontonokra épült, és a hajó közeledtével el lehetett húzni a part felé. A sziget és a város között pedig „lábás” hidat építettek. A Vág-Dunán 1816-ban „lábás” hidat emeltek. Ezek az átkelők egy 1818-as városi térképen szépen kirajzolódnak (9. ábra).

A város terjeszkedését a várfalak és a sáncok helyváltoztatásán kívül, a terület vízrajzi adottságai is befolyásolták. Komárom a XIX. század végéig északi irányba nem terjeszkedett, az ott elterülő hatalmas mocsár miatt.

9. ábra Komárom egy 1818-as térképen³⁰

Az 1848-49-es szabadságharc alatt a települést számos csapás érte; 1848. szeptember 17-én tűzvész, mely a város 2/3-át elpusztította, 1848. november 11-én kolerajárvány, 1849. január 22-én jeges ár. Ezeket az eseményeket súlyosbították a forradalom és szabadságharc eseményei és a lakosság égető lakásproblémái.³¹ A pusztítás következtében nincsenek ma Komárom épített örökségében 1848 előtti házak. Ebben az időben a város romokban hevert, sőt Új-Szőny is elpusztult. A város és a társadalom hanyatlott ugyan, de ez nem vetette vissza az erődrendszer nagyszabású építésének folytatását.

A XIX. század második felében lelassult Komárom fejlődése. Ezt mutatja a lakosságszám változása is: a szabadságharc előtt 20 600 fő élt a városban, 1850-ben mindössze 11 214 fő.

A **szabadságharc után** elkezdődött a helyreállítás, de az elpusztult házak helyét sok esetben nem építették be, inkább meghagyták kertnek. A köz- és egyházi épületeket valamint

³⁰ Révkomárom Város Hivatala

³¹ Mácza, 2002., 15. o.

a belváros lakóépületeit is szerényebb módon állították helyre, többnyire földszintes formában. A Duna túl partján 1856-ban átadták a Budapest – Tatatóváros - Új-Szőny - Győr vasútvonalat, ami Észak-Komáromnak nem hozott fejlődést, de Új-Szőny ennek köszönhette fellendülését.

A XIX. század második felében befejezésre került az erődrendszer, majd a kiegyezés után, mint az ország többi nagyvárosa, Komárom is jelentős változáson ment keresztül. 1892-ben közúti, majd 1910-ben vasúti hidat építettek, a mai belváros historizáló arculatát is ekkor nyerte el. 1896-ban pedig egyesült Komárom és Új-Szőny.³²

Az említett változások jól nyomon követhetők egy 1876-os térképen. A felépült jelentős középületeket a térképész fekete és piros színekkel jelölte. Ezek jelentős hányada ma is látható, és a város mai történeti részére összpontosulnak.

A mai belváros szerkezetét ismerve, a térkép közepén egy nagyméretű épületet figyelhetünk meg. Ez egy 1733-ban épített kolostor, melyet 1825-től kórháznak használtak. A hatalmas épületet azonban a II. világháborút követően lebontották, és így alakult ki a mai Stefanik tér. *(10. ábra)*

³² Sikos T.-Tiner, 2007., 52. o.

10. ábra Komárom egy 1876-os várostérképén³³

Az erődrendszer ekkor már teljes, a temető már a Nádor vonalon belül húzódik. A vár és a város közötti szabad területet a század közepén befásították és egy angolparkot hoztak rajta létre. Ez a terület a századfordulón kedvelt kikapcsolódási helye volt a városiaknak. A területrészt a mai napig az Anglia nevet viseli.

Iparilag ebben az időszakban elsősorban a déli rész fejlődött, de az északi oldalon is létrejött néhány gyártelep. Ilyen volt például az Öreg és Újvár mellett a Vág-Duna parton felépülő hadiüzem, amely a már említett XVII. században létrejött parton épült fel. Ezen a területen egy mára leromlott állapotban lévő hadiüzem található, amely a mai város egyik súlyos morfológiai konfliktusát okozza.

A város az **első világháború után** csak kis mértékben terjeszkedett az északi részen. Elsősorban a vasútvonal felé és a Nádor vonalon túl épültek házak. A déli részt 1920-as trianoni szerződés értelmében elvágták Rév-Komáromtól, így a város fejlődése is más irányt vett. Nagy számban költöztek át magyarok Túlsókomáromba, de a város akkoriban nem volt

³³ Révkomárom Város Hivatala

alkalmas ennyi ember elhelyezésére. Az 1920-as években kezdődött a közintézmény hálózat kiépítése és új lakások építése.

A **második világháború** ismét súlyos csapást hozott a városra. A hidakat felrobbantották, a település több városrészét is találat érte. Az **1945 után** elfogadott szabályozási terv alapján megkezdődött az újjáépítés. Az 1950-es évektől kezdődő építkezések és szabályozások a város történelmi magjának kiterjedését lecsökkentették, szerkezetét pedig jelentősen átformálták.

Először a vár és a város közötti angolkertben épültek tömbházak, majd a külvárosi negyedeket kezdték el folyamatosan bontani. Az északi és nyugati városrészek (Pozsonyi kapu térsége, Singelő, Bene) kanyargós utcaszerkezetének és fésűs beépítésének helyére egyenes utakat építettek lakótelepekkel. Az 1970-es években épült fel a legnagyobb lakóterület, az egykori Kúria városrész helyén, amelynek szomszédságába egy hatalmas hőerőművet is emeltek, egy 130 m magas kéménnyel.³⁴

Legutoljára (az 1965-ös árvíz után) a Vág-vonal és a Nádor-vonal közötti mocsaras terület épült be, az egykori Cigánymező és Singelő-dűlő területe, ahol elsősorban összefüggő magánházas övezet jött létre.

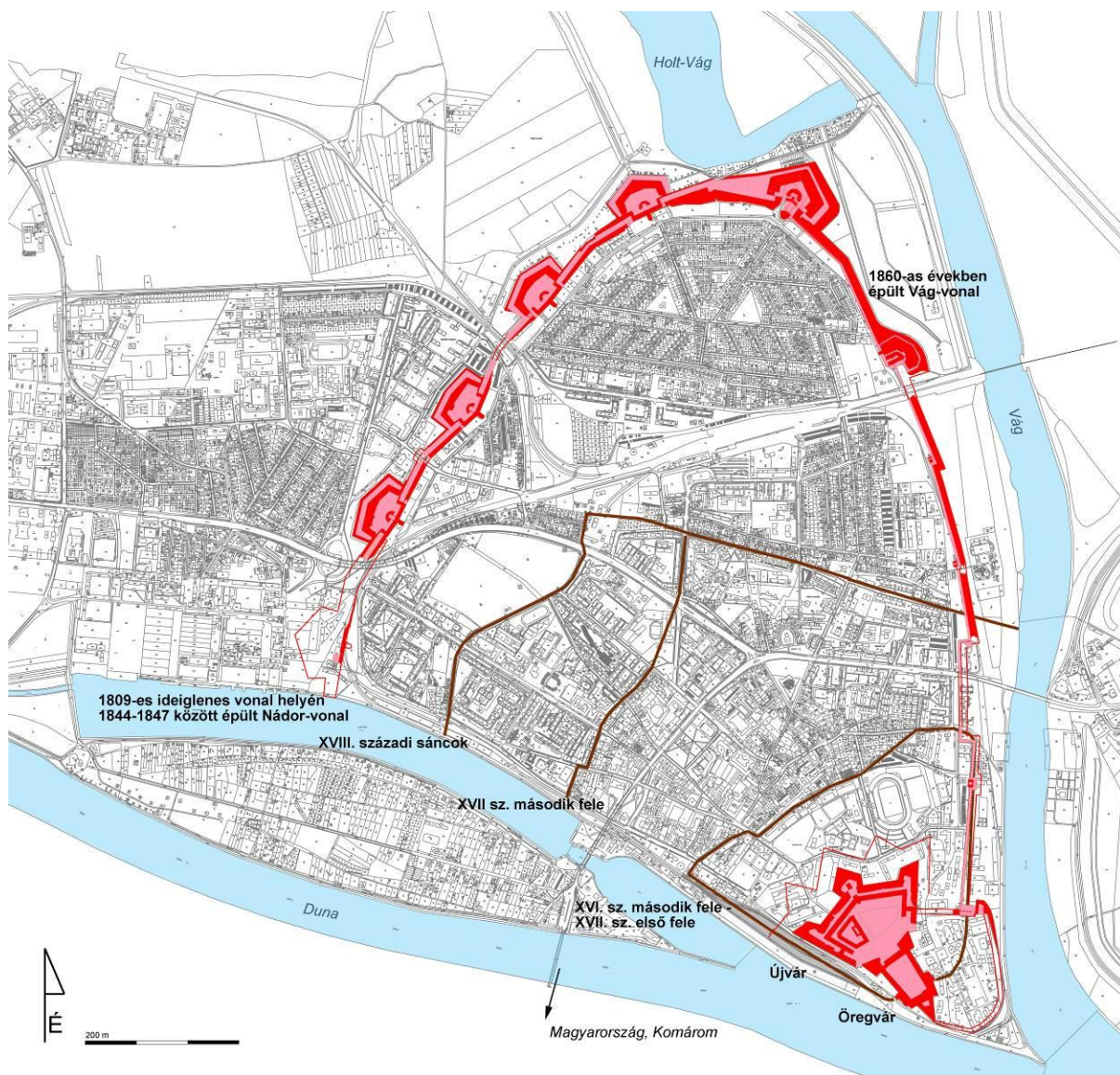
Fontos eleme volt a szabályozásnak az Erzsébet hídról a városba vezető Kertész út 4 sávossá bővítése. Az 1944-es írásokat olvasva, ez az út olyan keskeny volt, hogy a hatalmas tankok alig fértek el az utcában. Napjainkban ez az út a város kapuja, közlekedésének fő gerince, ugyanakkor jelentős az elválasztó hatása a történelmi városmagban. Ennek az utcának a térbővülete a mai Stefanik tér, az egykori kolostor és kórház helyén. A másik fontos változás egy kelet-nyugati irányban kiszabályozott utca volt, mely a Rákóczi F. út - Megyercsi utca - Gútai sor vonalvezetésében okozott változást, és a református temető egy részének felszámolásához vezetett.

A város északkeleti-mocsaras vidékén a XIX. század lecsapolásai és szabályozásai után kialakult az úgynevezett Pintyliget, majd katonai gyakorlótérnek használták a területet, ahol a XX. század második felében sportpályák és ipari üzemek létesültek.

A Déli városrészben nem okozott nagy pusztítást a lakótelep építés, hiszen ez a városrész igen szegény történelmi emlékekben. Itt elsősorban a főút első szakasza maradt meg eredeti állapotában, de a főútca további szakaszán és a mellékutcákban úszótelteken felépült lakótelepekkel találkozunk.

³⁴ Mácza, 2002., 30. o.

A történelmi elemzés igazolta, hogy a település fejlődését, szerkezeti változásait a terület földrajzi adottságain kívül a védelmi rendszerek is meghatározták. A XV.-XVI. század várerősítési munkálataitól a XIX. század utolsó évtizedének erődépítéséig a város képe jelentősen megváltozott. A városfalak helyzetét és a felépült védelmi létesítményeket tünteti fel a 11. ábra, összehasonlítva azt Révkomárom mai településszerkezetével.

11. ábra A komáromi városfal helyzetének változása és az északi erődrendszer mai képe

6. A város morfológiája

6.1 Komárom településszerkezetének jellemzői

Komárom egy tipikus erődváros, amelynek karakterét és fejlődését a különböző korokban felépült erődítmények határozzák meg. A város alaprajza együtt változott a védelmi rendszerrel. Amikor egy-egy meghatározó történelmi esemény miatt a város a hadi események tűzkeresztjébe került, az erődrendszer ismételt fejlesztésére került sor. A XVI. századtól a haditechnika fejlettsége, az ágyú feltalálása megkívánta a nagy kiterjedésű bástyás erődrendszerek építését, melyek jelentős területeket foglaltak el a stratégiailag fontos városok, így Komárom területéből is.

A város, alaprajzi rendszerének gyűjtőpontja a Vág és a Duna összefolyásánál található „Citadella”, a Vár területe. Ennek nyugati oldalán alakult ki a város, amely legyező alakzatban fejlődött tovább észak-nyugat felé. Az alaprajzi elrendezés magját a főtéren összefutó utcácskák adják. A történelmi városmag utcahálózata sugaras-gyűrűs rendszerre emlékeztet, ahol a sugárirányú utak a vár főkapuja felé irányulnak.³⁵

Az utcaszerkezetben számos kisebb-nagyobb teresedést is meg lehet figyelni. A legnagyobb kiterjedésű az egykori Rozália tér, mai nevén Kossuth tér. A legfontosabb tér azonban, a város méreteihez viszonyítva kicsi Klapka tér. Innen több irányba ágaznak el az utcák karakteres tölcsertereket és elágazásokat alkotva.

A XX. század városfejlesztései során a település történeti utcaszerkezete súlyos csorbát szenvedett. Észak-Komárom XIX. századi utcaszerkezetét a mai hálózattal összevetve megállapítható, hogy elsősorban a dél-nyugati, és a mai Rákóczi úttól északi és déli irányban elterülő városrészek utcái alakultak át a lakótelep építések során. A város nyugati részén, a Nádor-vonal első bástyájának közelében egykoron jellegzetes „bordás” utcaszerkezet volt jellemző. Az említett változásokat a *4. mellékletben* lehet nyomon követni.

Egy érdekes elképzelést mutat a *12. ábra*. A terv ismeretlen szerzőtől származik, az 1980-as évekből. A rajz a vártól indulva egy íves, kör alakú terekkel gazdagított tengellyel tárja fel a várost. A régi utcaszerkezetet megtartja, az erődök mentén zöldsávot hoz létre, az Erzsébet-sziget és a város között pedig hidat. A terv készítője már a 80-as években felismerte a 70-es években elkezdődött hibás várostervezési beavatkozásokat.

³⁵ Husárová, 2005.

12. ábra Észak-Komárom egy 1980-as években készült terven³⁶

Dél-Komárom városközpontja újabb keletű, mint a rév-komáromi központ. A nyitott (laza) beépítésű centrum a Dunai átkelő köré csoportosul. Meghatározója a 13-as számú út, mely az Erzsébet-hídról lefutva keresztülszeli a várost. A településrésznek kisvárosi jellege van a különböző földszintes, illetve 1-2 emeletes épületek révén.

Az erődrendszer a déli várost nem öleli körül, de a 3 erődítmény kijelöli a város „végpontjait”. A Monostori és a Csillag erőd a nyugati és a keleti határt jelzi, az Igmándi erőd pedig a déli bordert.

A Trianoni békeszerződés következtében szétszakított városban, napjainkban jellegzetes karakterű területeket lehet elkülöníteni. Az 5. *mellékletben* látható a két város mai térképe, ahol különböző, elsősorban a beépítés jellegére vonatkozó kategóriák alapján, az egyes területek nagyvonalú lehatárolását végeztem el. Ha a lehatárolást és a XIX. század végéig kialakult utcaszerkezetet összehasonlítjuk, kirajzolódik, hogy a történelmi mag fele a XX. század első feléig kialakult központhoz képest, amelynek mai határai az úgynevezett második generációs városfalnál találhatóak.

Vizsgálatom következő kategóriája a hagyományos beépítésű városrészek, ahol a telekrendszer megmaradt (nem úszótelek), de az épületek nagy része tömbház vagy családi

³⁶ Révkomárom Város Hivatala

ház. A telepés beépítések csoportjába Komárom nagy kiterjedésű lakótelepei tartoznak. Ezek a területek szinte körülölelik Észak-Komáromot, és egy-egy helyen erősen beékelődnek a történelmi magba. Az 1950-es évek építkezései és bontásai az újfajta épületek mellett a telepés beépítésekre jellemző sajátos utcahálózatot is létrehoztak.

A rajzról leolvasható, hogy a déli és északi városban, az ipari, kereskedelmi, raktározási és vasúti területek egyaránt igen nagy arányban fordulnak elő. A Nádor vonalat és a várat hosszú szakaszokon keresztül veszik körül ezek a területek. A Vág-vonal folyóparti fekvése miatt elsősorban zöldfelületekkel van körülvéve. A városban a nagyobb méretű zöldterületek (sportpályák, temetők, futballpályák) elszórtan helyezkednek el. Ezek közül a legnagyobb kiterjedésű a mai település közepén elterülő temetők területei.

6.2 Az erődrendszer és a város jelenlegi kapcsolata

Az ókori és középkori városokat, azok beépíthető területeit sokáig meghatározták a városfalak. A középkorban a védelmi rendszerek elsősorban függőleges irányba terjeszkedtek, a városerődök megjelenésével azonban horizontálisan is egyre nagyobb területeket foglaltak el. Az erődítmények fokozatosan veszítették el eredeti funkciójukat. Az erődök többségét katonai célokra használták a XX. század első feléig (a komáromi várat csak a XXI. század első éveiben hagyta el a szlovák hadsereg), napjainkra pedig kihasználatlan, városperemi sávot alkotnak.

A hajdani erősségek környezete ma többségében elhanyagolt, gyomnövényekkel tarkított, helyenként nehezen megközelíthető. Az erődök közül csak kettőnek van nagyságához és jelentőségéhez méltó funkciója.

Napjainkban a Monostori erőd és a Nádor-vonal egyik bástyája rendelkezik aktív idegenforgalmi szereppel, valamint a vár a kisebb-nagyobb felújítások után meghatározott időpontokban látogatható.

Révkomárom városának terjeszkedésének lényeges határa a Nádor-vonal. Ez elsősorban a város északi részén érzékelhető, hiszen a vonalon túl már csak mezőgazdasági területek húzódnak. A vonal ezen szakaszán családi házas övezettel találkozik az erődfal. Többségében rendezett zöldfelületek, néhol hajdani zártkertek találhatók a fal mellett, a bástyákban helyenként éttermek, galériák, üzletek működnek.

A Nádor-vonal nyugati szakasza a mai várossalaprajzon egy szétválasztó sávként jelenik meg. Miután a városfal elvesztette jelentőségét, a települések fejlődésében új igények és

funkciók jelentek meg. Komáromban is felgyorsultak a változások a XX. század folyamán, ezért került sor helyenként a vasúti és közúti közlekedést akadályozó városfalak lebontására. A komáromi Nádor-vonalat szerencsére nem tüntették el. Mindössze egy-két helyen bontották le az erődfal és a bástya egy részét. A vonal első bástyája a hajógyári létesítmények miatt került felszámolásra, az erődfal további szakaszán egy közúti felüljáró, a Sugár utca és az északi vasútvonal építése miatt végeztek bontási munkálatokat.

Az ember a természeti környezetet csak nehezen tudja megváltoztatni, az építményeket viszont könnyedén képes lebontani. Komárom lakosság száma folyamatosan növekedett, így a lakóterületek is sokasodtak, az említett bontások révén kiválóan megközelíthető részekben. Az északi térség vizenyős területeit (Holt-Vág) ma a kikapcsolódásra vágyók élvezhetik. Rév-Komárom keleti oldalán húzódik végig a Vág-vonal, ahol szintén voltak közlekedési célú bontási munkák. A védelem egyes elemeinek közvetlen közelében jellemző területhasználatokat vizsgáltam, elsősorban funkcionális szempontból a *6. mellékletben*.

Az erődök bizonyos szakaszait a világháborúk alatt hasznosították; lőszerraktárakat, szükséglakásokat alakítottak ki, sőt az 1965-ös dunai árvíz idején a hontalanná vált embereket is ide menekítették. Ha ma végigsétálunk a Nádor-vonal és a Vág-vonal mentén az elhanyagolt területeken kívül, egy-két étteremmel, áruházzal, raktárral találkozhatunk, valamint a falakra kifutó kiskertekkel és garázssorokkal. A vár szomszédságában találjuk a Dohánygyár épületegyüttesét, számos raktárral és elhagyott ipari épületekkel. A vár Duna felőli látványának meghatározó elemei a hajógyár hatalmas darui.

A város tehát úgy terjeszkedett a falakon belül, majd azon kívül, hogy figyelmen kívül hagyta az erődrendszert, és nem építette be azt szervesen a fejlődésbe.

6.3 A „szétszakított” város

A település alapvető jellemzője az izoláltság. Komárno alapos tanulmányozása után megállapítható, hogy ez négy szinten jelenik meg a várostestben. Az első szint a város Trianoni szerződés nyomán történt kettéválasztása, mely révén a kettészakadt város együttes fejlődése, arculatának kialakítása megszakadt. A városfejlesztések a két Komáromban sokáig összehangolatlanul történtek, azonban ma már közös településfejlesztési koncepciót is kidolgoztak a városok.

A második szint a város és az erődrendszer között figyelhető meg. A különböző bástyák, erődök és a vár is, szinte idegen testként ékelődik be a város szövetébe. A katonai jelleg

megszűnésével az erődök funkciója polgárivá vált, így az építmények egyértelműen belvárosi területté váltak.

Az izoláltság harmadik szintje a történelmi belváros és közvetlen környezete között jelenik meg. A városközpontot három oldalról lakótelepek veszik körül, a Duna felőli oldalon, pedig vasúti vágányok és a hajógyár létesítményei. A Vár előtti hajdani szabad terület még ma is hézagos beépítésű, betonplaccal, parkolókkal, stranddal és egyetemi létesítményekkel. A Belváros melletti Angolpark mérete jelentősen lecsökkent, a Vár napjainkban még vizuális kapcsolatban sincs a belvárossal.

Az elválasztottság negyedik fokozata pedig a történelmi belvároson belül jelenik meg. Az Erzsébet hídról lefutó 4 sávós Kertész út vizuálisan és fizikailag is elválasztja a megmaradt történelmi város keleti és nyugati oldalát egymástól. A kettészakadt városrész között szinte lehetetlen a kényelmes átjutás. A Klapka térből kiágazó utcák egészen a Nádor-vonalig tartottak. Ma a Kertész utca ezt a folyamatosságot töri meg.

A történelmi belváros beépítése sem egységes. A főtérből kiágazó utcák kezdeti szakasza zártos beépítésű, míg a további részeken fellazul ez az egységes beépítés. Az utcák közül a Határt őr utca a legvárosiasabb, hiszen itt 1-2 emeletes házakkal találkozunk, míg a Nádor, Megye, Eötvös utcák elsősorban földszintes beépítésűek.³⁷ A történelmi negyed éles váltással vált át lakótelepi beépítésbe.

6.4 Az erődrendszer, a város és a zöldfelületek kapcsolata

Ahogy a városok kinőtték a városfalakkal, erődökkel védett óvárost, később elvesztették a katonai funkciójukat, szükségessé vált, hogy hasznosítsák a belső városperemi zónát, a „fringe belt”-et.³⁸

Ezek a helyeken a legtöbb történelmi városban zöldterületeket, parkokat létesítettek. Kiváló korai példa erre Bécs városa, ahol az 1850-es években a központi város körüli szabad, katonai területen kialakították a Ringetstraße-t, impozáns parkokkal és középületekkel.

A történelmi Magyarország területén elsősorban a kisebb és egyszerűbb védelmi rendszerrel ellátott városokban maradt meg a zöldgyűrű a falak mentén. A nagyobb, gyorsabban terjeszkedő és urbanizálódó városokban, minden talpalatnyi területet igyekeztek kihasználni, így a városfalak nagy része eltűnt, az így nyert területeket beépítették. Zöld területeket csak mozaikosan fedezhetünk fel a falakhoz közeli térségekben.

³⁷ Sikos T.-Tiner, 2007., 57. o.

³⁸ Jankó, 2009., 119.o.

Jellemző, hogy a városfalak előbb veszítették el védelmi funkciójukat, mint a sokszor több 100 m széles városerődök. A falakat a települések terjeszkedésével együtt lebontották, majd beépítették, az erődök beépítése és elbontása azonban sokkal nagyobb feladat.

Komárom városában ezért is tudott megmaradni a várost övező erődrendszer, ami a város körüli zöld gyűrű kialakulásához vezetett. A Nádor- vonal és a Vág-vonal külső és belső oldalán egyaránt megfigyelhetők a zöld folyosók, de ez a gyűrű nem teljes a falak menti beépítések miatt.

Az egykori városfalak, erődök területének beépítése és ezzel együtt a zöldfelületek arányának csökkenése a városok urbanizálódásának mértékével is összefügg. Győr egykori bástyás erődítéseiből mára szinte semmi nem maradt, így a városmag körüli zöld gyűrű sem tudott megmaradni. Ez csupán kisebb részletekben érzékelhető a belváros körül (Batthyányi tér, ártéri erdők, fasorok).³⁹ Ehhez hasonló Kassa, Kolozsvár és Temesvár esete is.

A történelmi városmag és az erődök körüli zöld gyűrű kialakulását különböző tényezők is elősegíthetik: domborzati adottságok (Veszprém), műemlékvédelmi szempontok (Pécs, Kőszeg, Verona), tudatos parképítések (Pápa, Eger). A nyugat-európai és csehországi városok kiváló példák a folyamatos és változatos gyűrűk meglétének.

7. Komárom erődrendszerének összehasonlítása más erődítésekkel

A világon számos országban léteznek erődök, erődített városok vagy éppen erődrendszerek. A bástyás erődrendszerek építésének időszakából (XVI.-XIX. század) sok, a komáromihoz hasonló műemléket találunk, elsősorban Európában. Az erődítések stratégiaiilag fontos, jól védhető helyeken épültek fel. Szinte kivétel nélkül valamilyen vízfolyás, vagy tenger közelébe telepítették azokat.

A legtöbb védelmi rendszerrel Európában találkozhatunk; például ilyen a finnországi Soumenlinna, a máltai Valletta, a cseh Terezin, a lengyel Modlin, Tourun és Przemysl városa. Találhatunk hasonló erődítményeket a kanadai Quebec területén, valamint Mexikóban és az Atlanti-óceán partjainál.⁴⁰

A Komáromi erődrendszerrel elsősorban a közép-európai rendszereket lehet összehasonlítani. Fontos szempont a választásnál a hasonló történelmi háttér, a közel azonos domborzati, vízrajzi és éghajlati adottságok, valamint az erődrendszer mellett kifejlődött hasonló léptékű város.

³⁹ Jankó, 2009., 120. o.

⁴⁰ Husárová, 2005.

Vizsgált város	Elhelyezkedés	Építés kora	Erőd jellege, nagysága	Jellemzők napjainkban Használat, zöldfelületek
Komárno-Komárom <i>Lakosságszám:</i> 50 054 fő <i>Terület:</i> 102,88 km ² (Komárno); 70,19 km ² (Komárom)	Magyarország-Szlovákia határán, Vág és a Duna összefolyásánál	-1546-tól 1. szakasz -XIX. századi építkezések, 1877-ben az utolsó erőd elkészülése (Igmándi erőd)	-szárazföldi, síkvidéki erődrendszer -200 000 katona befogadására alkalmas -területe 126, 2 ha, észak-déli átmérője kb 3 km -ólasztól az újporosz stílusig több fejlődési szakasz -központi erőd, erődláncolat, hídfőerődök	-XX. századi bontások helyenként, összességében jó állapot, szinte teljes egészében megmaradt -2005-ig katonai használat (vár) -turizmus a Monostori erődben (Várban) -helyenként megfelelő, de többségében nem megfelelő használat - a rendeltetés nélküli részek rossz fizikai állapotban -hiányzó város-erőd kapcsolat, zöldfelületi funkcióval való ellátottság
Przemysl <i>Lakosságszám:</i> 65 847 fő <i>Terület:</i> 44, km ²	Lengyelország dél-keleti részén, San és a Wiar folyók mentén, Kárpátok előhegyei és a Kelet-Európai síkság érintkezésénél	-IX. században fa, majd a XVI. században kővár -középkori városfalak lebontása után erődépítés -1880-as években épült „modern vár” (1. szakasz-1853-56 Krími háború, 2. szakasz 1878-1914)	-szárazföldi, síkvidéki erődrendszer -a belső erődöv É-D-i átmérője 15 km, a külső 4-7 km-re helyezkedik el ettől, több kisebb települést is magába foglal -kb 74 db erődelem -francia mintára készült, poligonális erődítési rendszer	-I.-II. világháborúban nagy része elpusztult -belső gyűrű determinálta a város terjeszkedését, a külső nem - természetközeli területekben megbúvik az erőd, turistaösvények -város körüli erődrészek hasznosítva, parkok - zöldfelületek - a középkori sűrű városmag jól érzékelhető ma is
Pétervárad (Újvidék városrésze) <i>Lakosságszám:</i> 13 973 fő (Pétervárad);	Szerbia (Vajdaság), Duna mentén egy 50 m magas sziklatömb tetején, ami a Duna folyásának irányát	-1690-1780 Vauban tervei alapján vár építése (települést is emeltek mellé), a Duna ellenkező oldalán sánccal -körülötte	-szárazföldi, döntően síkvidéki erődrendszer (központi vár 50 méteres sziklatömbön) -területe 112 ha	-a Duna bal partján felépült hídfőerőd és a körülötte kialakult város nagy része elpusztult a világháborúban, földrengésben, így új beépítések jöttek létre helyén

221 854 fő (Újvidék) Terület: 129,4 km ²	meghatározza, alatta az átkelés könnyebb ⁴¹	kereskedőváros fejlődött ki	-francia mintákra, Vauban rendszer	-1950-ig katonai használat -a péterváradai vár és város teljes egészében áll, és jó állapotban van -oktatási, művészeti, turisztikai funkciók, rendezvények által hasznosítva van -„városias”vár
Torún Lakosságszám: 208 278 fő Terület: 115,75 km ²	Lengyelország északi része, a Visztula partján	-1230-31 Német lovagrend a falu mellé várat épített – így bővült a település -1629. első erődítések megjelenése a város körül -1872-94-ben poroszok építette erőd (védelem az oroszok ellen) -1914 előtt megerősítések	- szárazföldi, síkvidéki erődrendszer -Kelet-Közép Európa egyik legnagyobbja - erődök láncolata veszi körül a várost, amik 3-4 km-re helyezkednek el a településközponttól -15 fő erősség-összesen 200 db erődelem	-1997. óta a Világörökség része -jelentős a középkori város és az erődrendszer -részben helyreállított, megőrzött -a külső erődöket a természet visszafoglalja -az erődrendszer 24%-a a városnak, így a a zöld gyűrű fontos része (külső és belső erődgyűrű körül egyaránt) -középkori sűrű város (városfal), a város szerkezete laza, zöldfelületekkel tagolt, a külső gyűrű nem determinálta a fejlődést -a település útjainak iránya az erődök felé mutat
Modlin (Nowy Dwór Mazowiecki) Lakosságszám: 42 452 fő Terület: 30,23 km ²	Lengyelország középső része, a Narwa és a Visztula összefolyásánál	-1656-1660 svéd sereg erődje elpusztul, 150 évig erődítetlen város -1806-1812 között Napóleon építteti (oroszok ellen, a hadsereg ellátására) -1832-1888 között további bővítések	-síkvidéki, szárazföldi erődrendszer -szerkezetileg a Nádor-vonalhoz hasonlít -központi erőd, erődláncolat, hídfőerődök	-hagyományos történelmi város nem alakult ki körülötte, ma is katonai funkciókat lát el (2 kisebb tervezett település a hídfőerődöknél) - látogatható és elzárt részek egyaránt megtalálhatóak

⁴¹ Uri, 218.o.

Brest Lakosságszám: 303 300fő Terület: 72,9 km ²	Fehéroroszország dél-nyugati részén, a lengyel határhoz közel, Nyugati-Bug és a Muhavec folyók összefolyásánál	-1830-42 között az orosz cár építtette, a városnak is arrébb kellett költöznie mai helyére -századfordulón modernizálták (1878-88 között 9 erődelem) -1911-1914 újabb erődvonat a város körül	-síkvidéki, szárazföldi erődrendszer -szigeten elhelyezkedő citadella, 3 oldalról további erősítések veszik körül -a belső erődlánc 35 km-re, a külső 6-7 km-re épült a központi településtől	-szerepét az I. és II. világháborúig megtartotta - ma a központi erőd történelmi emlékhely, 1971-ben épült emlékműkomplexummal -a XIX. század építkezései miatt a várost elpusztították, annak stratégiaiag fontos helyzete miatt - az új települést és az erődöt sugárút köti össze -az erőd nagy része ma romokban van, zöldterületi használat
Verona Lakosságszám: 265 407 fő Terület: 206,63 km ²	Észak-Olaszország, Adige folyó kanyarulatában	-első erődítmények a XIV. század végén -XVI. században tüzérségnek ellenálló bástyák és falak -Velencei Köztársaság bukása után az erődök egy részét lebontották -1815-ben osztrákok védelmi négyszögének része -XIX. században további bővítések (1850, 1858, 1866)	-síkvidéki, szárazföldi erődrendszer -7 km hosszú belső védvonal már az 1500-as években!, 3-2,5 km-es kiterjedés -1859 utáni külső vonal 4 km-es távolságban a belső övtől	-a város első erődítményei hozzájárultak annak besűrűsödéséhez - a városon belüli falak városrészeket határoltak le, később elpusztultak -a belső védelmi vonal tisztán kirajzolódik, összefüggő, rendezett zöld gyűrű veszi körül a belvárost -hasznosítása múzeumok, rendezett parkoló területek a belváros szélén, parkok formájában történik -a külső védelmi vonal nagy része elpusztult az I. világháborúban, a XX. században az olasz hadsereg használta, majd többet lebontottak közülük

2. táblázat Közép-európai erődrendszerek jellemzése

A fenti összehasonlító táblázat elsősorban lengyel, fehérorosz, olasz erődrendszereket vet össze a Komáromival. A példák kiválasztása elsősorban a 2008-as komáromi világörökség pályázathoz készült összehasonlító építészeti tanulmányok alapján történt.

A vizsgált szárazföldi erődöket minden esetben vízfolyás közelében helyezték el, később azonban a határ menti fekvés és a megközelíthetőség is fontos szemponttá vált. Komárom, Verona, Torún és Przemysl esetében kezdetben középkori városfalak, majd szélesebb erődök védték a településeket. A védelem eme több évszázados elhelyezkedése a városok besűrűsödéséhez vezetett.

Az új, a városok körül felépülő, erődláncolatok építése a XIX. század első felében, a Napóleoni háborúk idejére tehető. Szinte kivétel nélkül az új védelmi vonalak a városok központi részétől több kilométerre helyezkednek el. Przemysl esetében a legnagyobb kiterjedésű a külső öv, ami már a környező településeket is magába foglalja. A külső övezetek a legtöbb esetben a központi várostól való nagy távolságuk miatt nem determinálták közvetlenül a városok besűrűsödését. A külső övezetekben egy viszonylag laza városszövet tudott létrejönni.

Komárom esetében a Nádor-vonal (és a Holt-Vág) szabott határt a város terjeszkedésének az északi területeken. A védelmi vonal nyugati oldalon való helyenkénti megnyitása, lehetővé tette Észak-Komárom nyugati irányba való terjeszkedését, aminek jelenlegi nyugati határa a vasútvonal.

Kivételt képez a települések elhelyezkedésében Brest, ahol a stratégiai szempontok mérvadóbbak voltak a városénál. A településnek az erőd építése végett el kellett költöznie, így annak terjeszkedése pedig az észak-keleti irányban zajlott. Modlin esetében a katonai funkció napjainkban is meghatározó, így az erődrendszer mellett mindössze két telepített városka húzódik meg. (7. melléklet)

Az erődök többségének a második világháborúig meghatározó szerepe volt, így azok jelentős része elpusztult. A komáromi erődrendszer egyes tagjai nem elsősorban a háborús pusztításnak, hanem a XX. századi városfejlesztéseinek áldozata lett. Ennek ellenére az erődrendszer a vizsgált példákkal ellentétben szinte teljes egészében magmaradt, rajta a különböző korok erődítési jellemzőit is nyomon követhetjük, ellentétben a XIX. század folyamán épült rendszerekkel.

Az összehasonlításból megállapítható, hogy a külföldi erődök hasznosítása, környezetük rendezettsége magasabb szintű, funkciójuk változatosabb, mint a komáromi erődöké.

Érdekes csoportot képeznek az Európa számos helyén előforduló tervezett erődvárosok. Míg az erődrendszerek jelenlétükkel egy egész térség arculatát képesek befolyásolni, a kisebb erődvárosok a városmagok meghatározó részei lesznek.

Ilyen erődváros a XVIII. században alapított Josefov és Terezin Csehországban, a horvátországi Karlovac (Károlyváros) és a XIX. században létrehozott lettországi Daugavpils. Ezek a városok is elsősorban stratégiai fontos helyeken, folyópartokon, magaslatokon vagy határátkelőhelyeken jöttek létre. jellemzőjük a szabályosság, tervezettség és a széles védelmi rendszer, mely körülveszi a településeket. A XX. század urbanizációs folyamatainak köszönhetően a tervezett városmag körül terjeszkedett tovább a település, a védelmi funkció elvesztésével az erődvonalak a belvárosok körül kialakuló zöld gyűrűvé váltak szerencsés esetben.

Gerő László, A magyar várak című művében foglalta össze a komáromi erőrendszer jelentőségét: „Az Európában XVII - XVIII. századokban kialakuló, kiterjedt előművekkel rendelkező és szinte teljesen takart vármaggal bíró új európai vártípusra, az erődre csak egy magyar példánk van, Komárom, amellyel a magyarországi várépítés le is zárul.”

A Komáromi erőrendszer a maga nemében tehát egyedülálló együttes. A rendszer máig egységben, viszonylag jó állapotban maradt meg, mind a szlovák, mind pedig a magyarországi oldalon. A rendszer építészeti jelentőségét már a XX. század végén felismerték, amikor műemléki védelemet kaptak a védelmi rendszer egyes elemei. Ezt kiegészítve 2008-ban felterjesztették a Komáromi erőrendszert a világörökségi címre. A pályázat - az erődök nemzetközi védelmén és hasznosításán kívül, - célul tűzte ki a tágabb térség turisztikai kapcsolatainak és vonzerejének növelését is.

8. A város jövőbeni tervei és az erőrendszer sorsa

Komárom és Komárno tervei között szerepel az erőrendszer világörökséggé nyilvánítása. A sikeres pályázat fontos feltétele a két város közötti együttműködés megteremtése, valamint a nyugati és más jó példákból tanulva a város és a vár-erőrendszer közötti szorosabb kapcsolat megteremtése.

Az erőrendszer a XX. század folyamán „csipkerózsika álmát aludta”. A század első felében zajló építkezések, majd a több évtizedes elsődleges katonai használat (1968-1990 között szovjet megszállás, majd 2005-ig a szlovák hadsereg használta) negatív hatással volt az építmények állapotára és szerepére.

A 2004-es Európai Unió csatlakozása, a határok megnyitása nagyban hozzájárult a két város közötti szorosabb kapcsolatok megteremtéséhez. A településeknek összehangolt településfejlesztési elképzeléseik vannak, ami az egységesített településfejlesztési koncepció és településszerkezeti terv formájában jelenik meg.

A 2008-as UNESCO Világörökségi pályázat a városok visszalépése miatt megtorpant, de a munkaanyag alaposabb kidolgozása és a támogatottság (politikai, társadalmi) erősítésével az esetleges cím, nemcsak az erődök és a városok, hanem az egész régió számára nagymértékű fejlődést eredményezne a határ mindkét oldalán.

A két város és a Duna menti térségek kapcsolatának erősödése és az erődrendszerek további sorsának alakulása szempontjából fontos terv, az újabb közúti Duna híd megépítése Komárom és Komárno nyugati határában, a jelenlegi vasúti híd közelében, amelynek építése várhatóan 2014-ben kezdődhet el.

A híd megépítése a városban tapasztalható erős gépjármű forgalom mérséklődését, a belváros forgalomcsillapításához, ezáltal a Kertész utca elválasztó szerepének mérsékléséhez is hozzájárulhat.

Az erődrendszerek védelme és fejlesztése, a kapcsolatok erősítése, minimális beavatkozásokkal is lehetséges lenne. A város körüli rendezett és egységes zöld gyűrű létezik ugyan, de ennek a használati intenzitása, kialakításának minősége javítható tájrendezési eszközökkel. Például fasortelepítés, parképítés, bizonyos a településszéli területeken extenzív fenntartású területek kialakítása.

A zöldfelületi rendezés mellett nem elhanyagolható az építmények rendszeres karbantartása, a további ipari-raktározási, esetleg lakó funkciók megjelenésének megakadályozása, esetleg megszüntetése, a hajógyár és az egykori dohánygyár területének rehabilitációja barnamezős beruházások révén.

Az erődök környezetének rendezésére 2006-ban workshopot is rendeztek, valamint a világörökségi tanulmányban is szerepel javaslat, azok megfelelőbb és intenzívebb használatára. (Elsősorban zöldfelületi fejlesztés, turizmus megfelelő létesítményei, kihasználatlan, rossz állapotú épületek bontása)

A város fontos problémája a szerencsétlen Dunai látkép. A vár és az erődök a Dunáról és az Erzsébet hídról sem érvényesülnek vizuálisan, elsősorban a körük épített Duna parti üzemek, raktárak és egyéb oda nem illő épületek miatt. Napjainkban a Révkomáromba érkezők figyelmét elsősorban a hajógyári daruk, kémények és elhanyagolt épületek ragadják meg, melyek között megbújnak a város műemlék templomai. A jövőbeni tervek fontos

elemévé kell, hogy váljon a mára már szinte teljesen bezárt hajógyár területének olyan szintű rehabilitációja, ami a város Dunával való kapcsolatát erősíti és a védelmi építmények érvényesülését is lehetővé teszi.

9. Összegzés

Munkámban egy sajátos történelmi fejlődésű, különleges elhelyezkedésű és a szerepű város(ok), Komárom-Komárno városszerkezeti alakulását, egyedülálló erődrendszerének kiépítési folyamatát és a település-védelmi rendszer sajátos kapcsolatát vizsgáltam.

Az elemzés során a településeket övező városfal szerepét, és a védelem szükségességének elmúltá után, azok hasznosítási lehetőségeivel foglalkoztam, amelyet néhány kiragadott, főleg közép-európai példa segítségével igyekeztem ábrázolni.

Megállapítható, hogy a XIX. század végén, valamint a XX. század folyamán az urbanizálódás folyamata felgyorsult és a városok szétterülése is megfigyelhető. A közlekedési módok robbanásszerű fejlődése, a mobilizáció felgyorsulása, az ipari fejlődés, a nagyarányú városba költözés gyökeresen megváltoztatta a városok életét és ezzel együtt azok szerkezetét. A településeket övező falak, erődök funkciójukat elvesztették. A városfalak szinte kivétel nélkül elpusztultak (egyes településeken a műemlékvédelmi és egyéb szempontok miatt megtartásra kerültek), de a várak, a városokat övező erődrendszerek sok esetben magmaradtak.

Az említett védelmi rendszerek jelenléte, azonban annyira meghatározó volt a történelmi települések életében, hogy ha el is pusztultak, az utcaszerkezet, a beépítés jellegének változásából következtetéseket lehet levonni azok helyzetére.

A XX. század helyenként hatalmas méreteket öltő építkezései számos helyen az erődök pusztulásához vezetett (pl.: Komárom, Nádor-vonal I. bástyája), és elsősorban a volt kommunista országokban a katonai jelenlét is próbára tette azokat. A katonai jelenlét ugyan súlyos állapotbeli romlást okozott például a komáromi várban, ugyanakkor a szocializmus műemlékekkel kapcsolatos, sokszor negatív megközelítése mellett, a folyamatos használat a vár megmaradásához is hozzájárult.

Komárom városa a Trianoni békeszerződés értelmében kettészakadt, ami a települések eltérő fejlődését, és az erődök valamint a város kapcsolatának kezelését is más mederbe terelte. A vizsgálatom során megállapítható, hogy a ma Szlovákiához tartozó Révkomárom városának továbbfejlesztése az erődrendszer jelenlétét, és a város történelmileg kialakult utcahálózatát félresöpörve történt meg. A hazai oldalon az eltérő politikai és műemlékvédelmi

szempontoknak köszönhetően az erődök jobb állapotban vannak, azonban hasznosításuk a Monostori erőd kivételével nem megoldott. A különálló erődök elhelyezkedése szerencsésebb a település terjeszkedésének és az erődök védelmének szempontjából, hiszen Révkomárom esetében az összefüggő Nádor-vonal, jelentős „akadályt” képzett.

A városnak fel kell ismernie értékeit, és elsősorban nyugati, észak-európai példákból tanulva felhagyott területeit és erődrendszerét hasznosítani kell. Ennek megfelelő keretet adnak az Európai Unió támogatások és együttműködési lehetőségek, valamint a Világörökségi cím esetleges elnyerése.

Irodalomjegyzék

1. dr. Bárdos István- Kecskés László (szerk.) (1994).: Komárom-Komárno, Város a Duna két partján, Magyar Képek Kft. és F. Szelényi Ház, Komárom
2. Bernát Péter (2011): Stratégia és taktika a Kárpát-medence erődépítészetében a késő római korban, Doktori értekezés, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest
3. Borovszky Samu (szerk.) (1914): Magyarország vármegyéi és városai, Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis (2004)
4. Csorba Csaba (2007): Fallal kerített városaink, In Várak, kastélyok, templomok (szerk.): Kósa Pál, Talma Bt., Budapest, 39-41.
5. Gerő László (1955): Magyarországi várépítészet, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest
6. Gerő László (1968): Magyar várak, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
7. Gianni Perbellini - Lino Vittorio Bozzetto (1990): Verona, La Piazzaforte Ottocentesca Nella Cultura Europea, Architetti Verona, Verona
8. Gráfel L'udovit (1988): Pevnostny Systém Komárna, Západoslovenské tlaciarne, Bratislava
9. Gráfel L'udovit (1999): Nec carte Nec marte, Nec Arte Kft és Komárom Városi Hivatal, Komárno
10. Horton Károly (2006): Comparative Analysis of the System Of Fortifications at Komárom/Komárno with Other Fortified Sites, Commisioned by Komárom Erőd Kht.
11. Dr. Jankó Ferenc (2008): Falu a városban: külvárosok helye a soproni történelmi városrész településmorfológiai képében, Korall 9. 1. 23-44.
12. Dr. Jankó Ferenc (2009): Zöldterületek és városfalak kapcsolata történelmi városokban, In Szabó V. – Fazekas I. (szerk.): Települési környezet, DE Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debrecen, 118-123.
13. Kecskés László (1978): Komárom erődrendszere, In Ferenczy et al (szerk.): Műemlékvédelem, XXII. évf., 3. szám, 193-223.
14. Kecskés László (1984): Komárom az erődök városa, Klapka Alapítvány Komárom, Komárom
15. Nagy Béla (2005): A település, az épített világ, Terc Kiadó, Budapest
16. Mácza Mihály (2002): Komárom nevezetességei, Madách-Posonium Kft., Pozsony

17. dr. Meggyesi Tamás: Településtörténet, Egyetemi jegyzet
18. Michal Škrovina (2006): Comparative Analysis of Komárno Fortress, In System of Fortification at the Confluence of the rivers Danube and Váh in Komárno-Komárom, Documentation for the Nomination of Properties for Inscription on the UNESCO World Heritage List, By Hungarian-Slovakian World Heritage Working Group for Komárno-Komárom system of fortification, Komárom, 2007.
19. Rabb Péter (2006): Városi védművek a középkori Magyarországon, Doktori értekezés, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest
20. Rév-Komárom Város Hivatalának Területfejlesztési, Építkezési és Vagyongazdálkodási Főosztálya
21. Silvia Husárová (2005): Műemlékvédelmi elemzés, In A komáromi Öregvár és Újvár hasznosítási lehetőségeinek elemzése - akcióterv kidolgozása, Előadás gyűjtemény, Phare Workshop, Komárom
22. Sikos T. Tamás- Tiner Tibor (szerk.) (2007): Egy város- Két ország, Komárom-Komárno, Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom
23. Szénássy Árpád- Szénássy Zoltán (2005): Komárom, a Duna Gibraltárja, KT Könyv és a Lapkiadó Kft., Komárom
24. Dr. Szénássy Zoltán (1998): Rév-Komárom, KT Kiadó, Komárom
25. Dr. Szénássy Zoltán (1999): Komárom ostroma 1849-ben, KT Kiadó, Komárom
26. Szombathy Viktor (1996): Száll a rege várról várra, Madách-Posonium Kft, Pozsony

Internetes források:

Brest

- http://www.belarusguide.com/cities/castles/Brest_Fortress.html
- <http://brestonline.com/en/info/history-bh4.html>

Komárom

- <http://tortenelemportal.hu/2009/12/megujult-a-ferdinand-kapu-revkomaromban/>
- <http://jupiter.elte.hu/terkep+lista2.php>

Modlin

- http://en.wikipedia.org/wiki/Modlin_Fortress
- <http://survival.strefa.pl/trn/modlin.htm>
- <http://glosmazowska.pl/2012/10/interaktywne-przewodniki-turystyczne/>

Pétervárad

- [www. tajertektar.hu](http://www.tajertektar.hu)
- <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-digitalis-varlexikon/2/szerem-varmegye/petervarad-kronika>
- <http://www.vmtt.org.rs/mtn2009/Uri.pdf> (Uri Ferenc: Mikor alapították Újvidéket?)

Przemysl

- http://hu.wikipedia.org/wiki/Przemy%C5%9Bl_er%C5%91d
- http://www.kki.pl/piointf/przemysl/dzieje/dzieje1_e.html

Torun

- <http://www.gps-practice-and-fun.com/stalag-20a.html>
- http://www.mars.slupsk.pl/fort/tt_1877.htm
- <http://whc.unesco.org/en/list/835>
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Toru%C5%84>

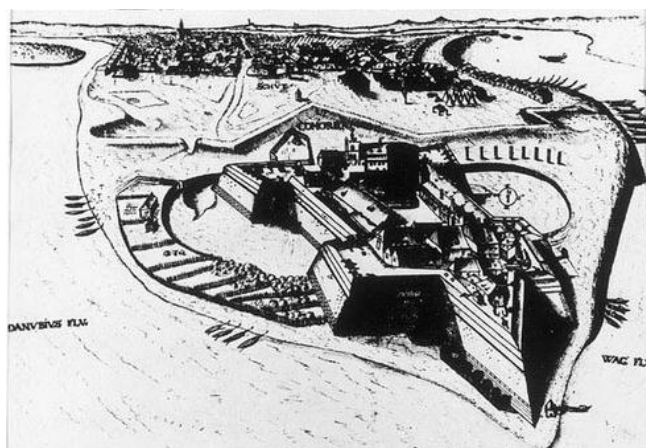
Verona

- <http://hu.wikipedia.org/wiki/Er%C5%91dn%C3%A9gysz%C3%B6g>
- [http://en.wikipedia.org/wiki/Castelvecchio_\(Verona\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Castelvecchio_(Verona))
- http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Verona

Ábrajegyzék

1. ábra A Duna Szigetköztől Duna-kanyarig terjedő szakasza a II. katonai felmérésen.....	5
2. ábra Példák erősített városokra	8
3. ábra A komáromi erőrendszer kiépülésének folyamata	12
4. ábra XIX. századi tervek az erőrendszer kiépítésére	12
5. ábra A XI. századi községek és a földvár feltételezett helye.....	15
6. ábra Johann Ledentu 1639-es térképe az Öregvárról és a városról	16
7. ábra Komárom egy 1777-es térképen.....	17
8. ábra I. katonai felmérés (1780-84).....	17
9. ábra Komárom egy 1818-as térképen.....	20
10. ábra Komárom egy 1876-os várostérképen.....	22
11. ábra A komáromi városfal helyzetének változása és az észak erőrendszer mai képe.....	24
12. ábra Észak-Komárom egy 1980-as években készült terven.....	26

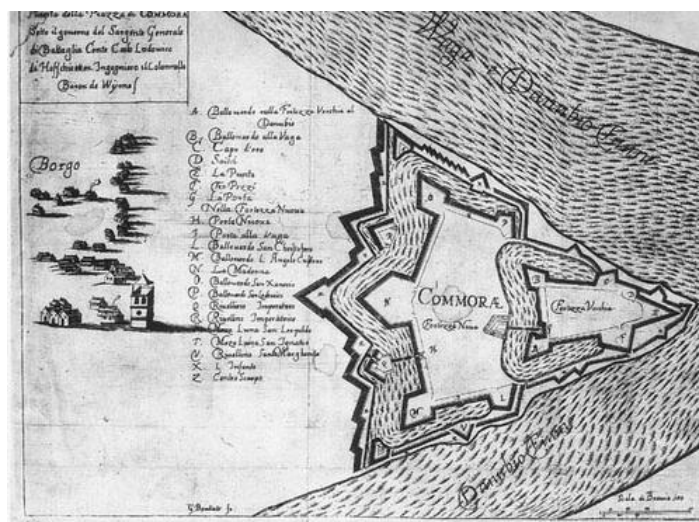
Mellékletek

1. melléklet Az Öregvár és a város látképe az 1528-ban közékük emelt földszáncsal, Ledentu Album 1639.⁴²

2. melléklet Komárom vára és a város a XVII. század végén³⁹

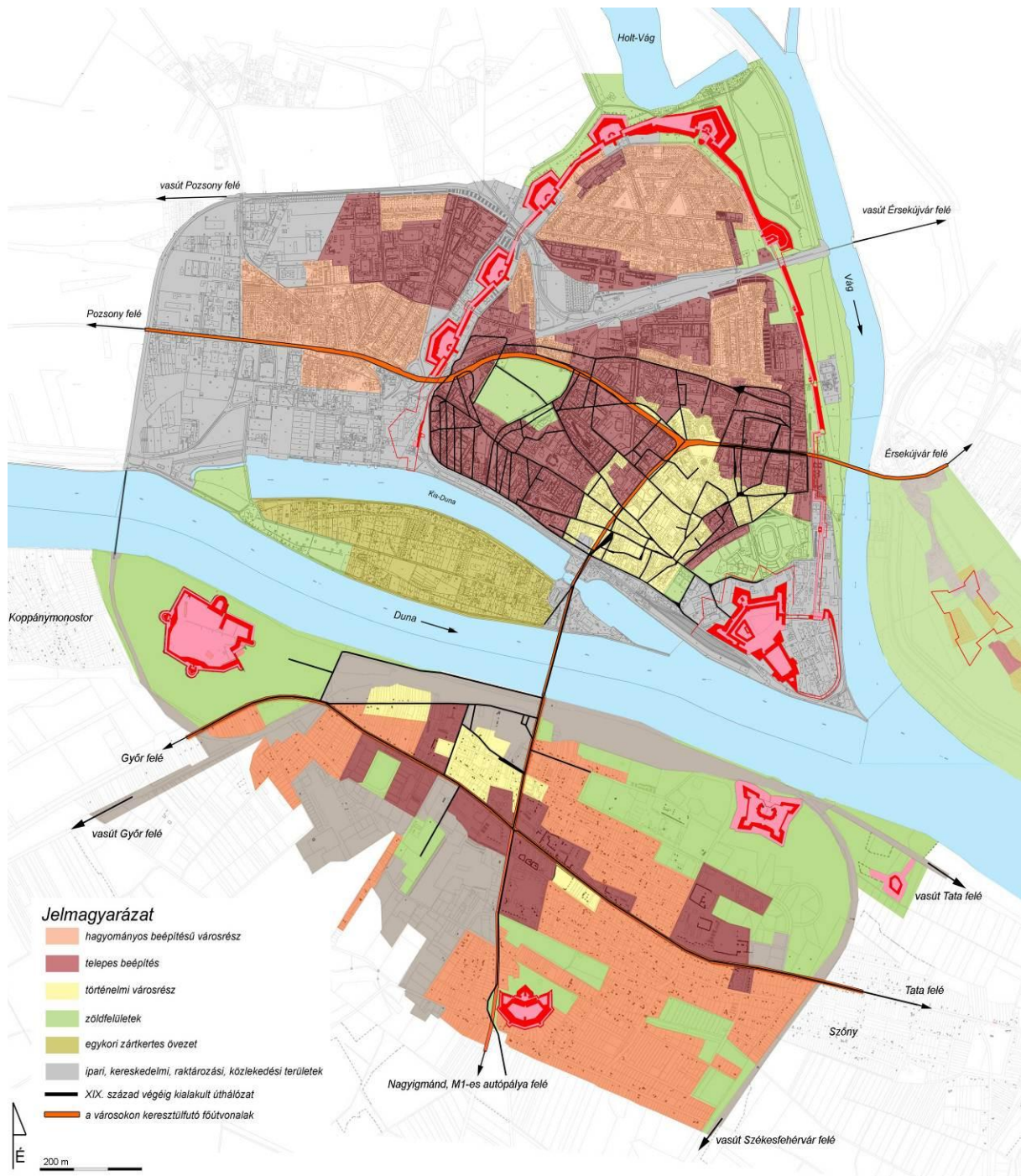

3. melléklet Az Öregvár és az Újvár alaprajza a XVII. század végéből, Gaspar Bouttas metszete³⁹

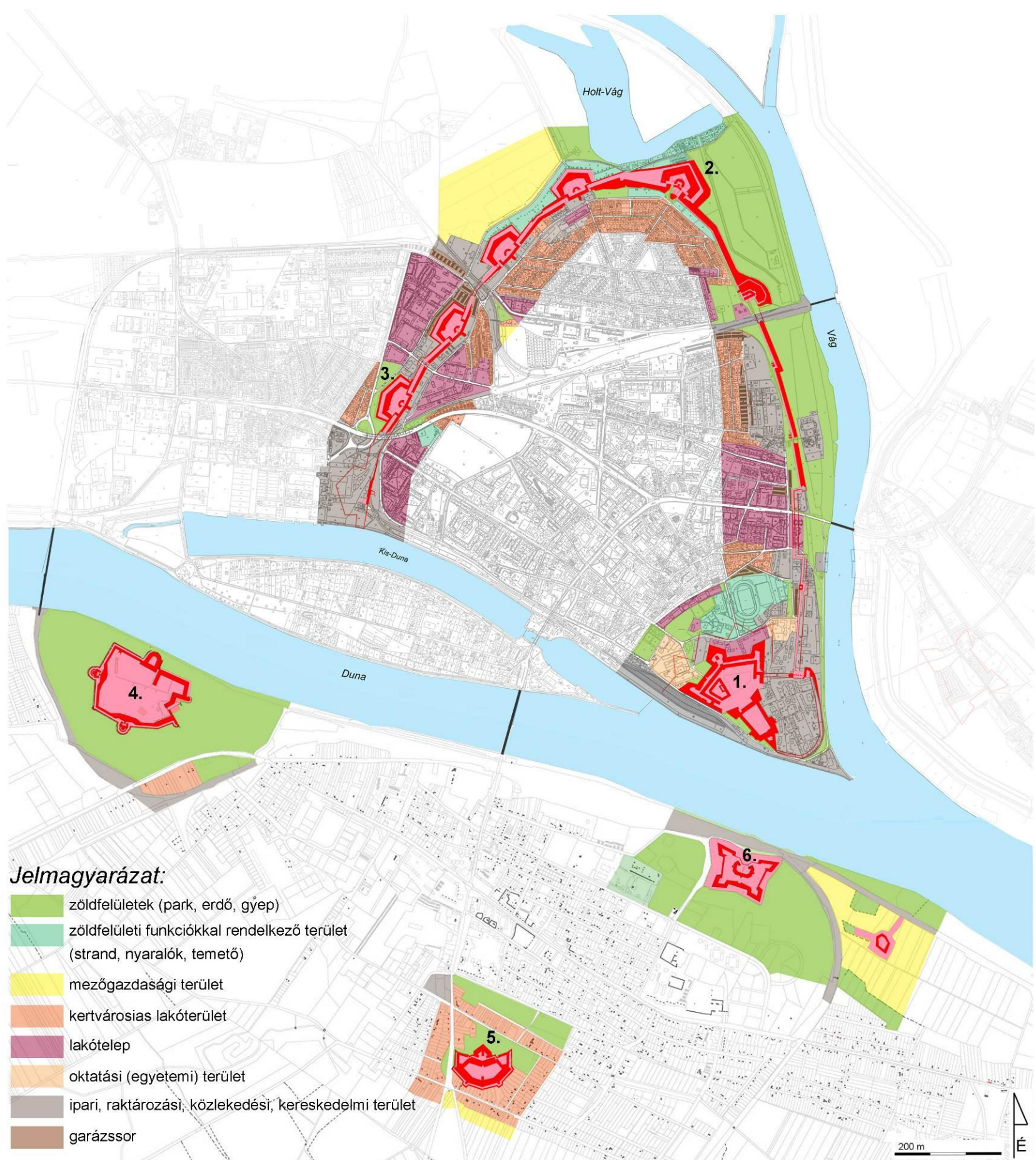
⁴² Gráfel, 1999 (<http://komarno.sk/content/necarte/kepmelleklet.htm>)

4. melléklet Észak-Komárom XIX. század végéig kialakult utcahálózata és terei rávetítve a mai szerkezetre

5. melléklet Dél-, és Észak-Komárom területének településmorfológiai lehatárolása, és a XIX. század végéig kialakult utcaszerkezete

Az erődrendszer tagjai és környezteük

1. Óregvár - Újvár

az Újvár kapuja

2. Vág-vonal, IV. bástya

3. Nádor-vonal, II. bástya

4. Monostori erőd

5. Igmándi erőd

6. Csillag erőd

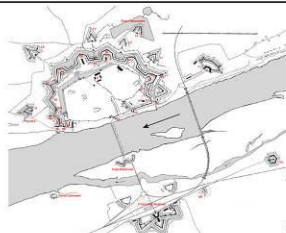
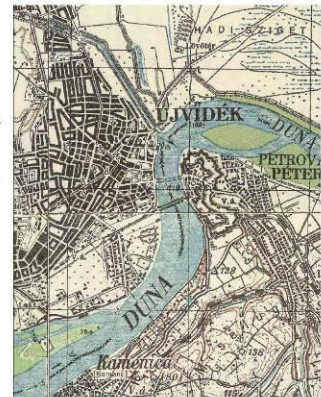
6. melléklet Az erődrendszer és a város jelenlegi kapcsolatának vizsgálata jellemző területhasználati, funkcionális kategóriák alapján⁴³

⁴³ Képek forrása: 1.: www.tortenelemportal.hu; 2., 4., 5., 6.: dr. Bárdos - Kecskés, 1994. 34-36.o.; 3. :World Heritage Documentation, 2008.

Przemysl erődrendszere

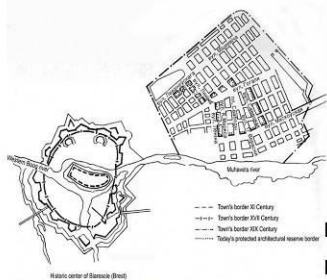
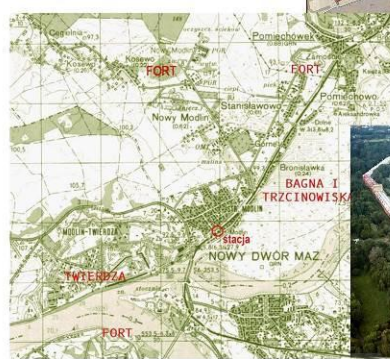
Pétervárad erődrendszere a XVIII. században, és a városok a XX. század elején

Toruń 1877-ben és 1941-ben

Modlin központi erődje és térsége napjainkban

Brest erődjének kialakulása és mai képe

Verona 1866-ban és napjainkban

7. melléklet Közép-európai erődrendszerek⁴⁴

⁴⁴ Internetes források alapján készítette Dömök Krisztina